

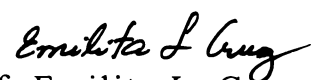
**GRAMATIKAL NA ISKETS
NG
TAGEBULOS**

Victor C. Antonio

**Bilang pagtupad sa kinakailangan para sa
kursong Masterado ng Arte sa Linggwistiks
Kolehyo ng Sosyal-Sayans at Pilosopiya
Unibersidad ng Pilipinas-Diliman**

May 2007

Ang tisis na ito na pinamagatang “Gramatikal na Iskets ng Tagebulos” na sinulat at ipinagtanggol ni Victor C. Antonio bilang bahagi ng pagtupad sa mga pangangailangan para sa digring Masterado ng Arte sa Linggwistiks sa Programang Gradwado ng Kolehyo ng Sosyal-Sayans at Pilosopiya, UP-Diliman, ay malugod na tinatanggap.

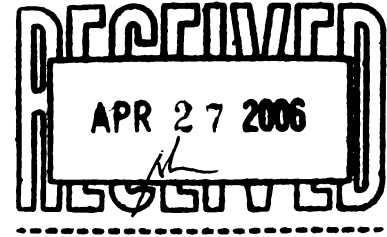

Prof. Emilita L. Cruz
Tagapayo

Tinatanggap bilang bahagi ng pagtupad sa mga pangangailangan para sa digring Masterado ng Arte sa Linggwistiks sa Programang Gradwado ng Kolehyo ng Sosyal-Sayans at Pilosopiya, UP-Diliman.

Dr. Zosimo E. Lee
Dekano

Departamento ng Linggwistiks
Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya
Unibersidad ng Pilipinas
Diliman

27 Abril 2006

ZOSIMO E. LEE, Ph.D.
Dekano
Kolehiyo ng Agham Panlipunan at Pilosopiya
U.P. Diliman, Quezon City

[Paraanin sa kinuukulan]

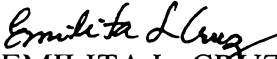
Mahal na Dekano Lee:

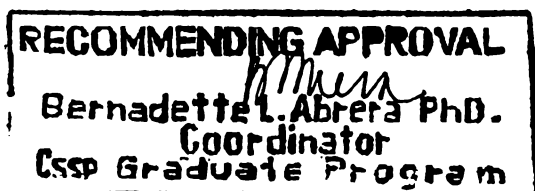
Inirerekomenda ko po ang pagbuo ng sumusunod na panel para sa oral defens ng tesis ni G. VICTOR C. ANTONIO na may pamagat na "Ang Gramatikal na skets ng Tagebulos" para sa MA (Linggwistiks). Kaugnay nito, inirerekomenda ko rin ang pag-iskedyul ng nasabing oral na defens sa 12 Mayo 2006, 1:00-4:00 ng hapon sa PH 109

Iminumungkahing panel para sa oral na defens ang sumusunod:

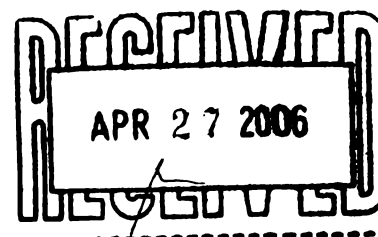
Emilita L. Cruz - Tagapayo
Rosario Alonzo - Kritik/Tagabasa
Irma Peneyra - Kasapi
Representatib ng Dekano

Sumasainyo,

EMILITA L. CRUZ
Tagapayo/Tagapangulo
Departamento ng Linggwistiks

Approved

Dr. Zosimo E. Lee
Dean, CSSP

April 25, 2006

Dr. Zosimo Lee
Dean
College of Social Sciences and Philosophy
University of the Philippines Diliman

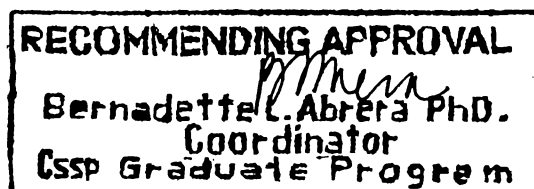
Mahal na Dekano Lee:

Nais ko pong ipabatid sa inyo ang kahandaan ni G. Victor C. Antonio para sa oral na depensa ng kanyang tesis na pinamagatang *Gramatikal na Iskets ng Tagebulos*. Ginawa na ni G. Antonio ang ilang mungkahi para mapabuti ang kanyang papel. Inaasahang mas mapapaganda pa ang papel matapos ipailalim ito sa pagsusulit mula sa iba pang miyembro ng kanyang panel.

Ang gramatikal na pag-aaral sa mga wika sa Pilipinas tulad ng Tagebulos ay magpapayaman sa mga pananaliksik panglingguwistika ng bansa.

Gumagalang,

ROSARIO I. ALONZO, Ph.D.
Kritiko

Approved

Dr. Zosimo E. Lee
Dean, CSSP

TUNGKOL SA SUMULAT

Buong pangalan: Victor Corpus Antonio

Katayuang Sibil: Binata

Tirahan: Sto. Tomas, Aliaga, Nueva Ecija 3111

Mga Magulang: Venancio L. Antonio

Maura DJ. Corpus-Antonio

Nagtapos ng pag-aaral sa:

Mababang Paaralan ng Sto. Tomas
Sto. Tomas, Aliaga, Nueva Ecija

Mataas na Paaralan ng Nueva Ecija
(Nueva Ecija High School)
Cabanatuan City, Nueva Ecija

FEBIAS College of Bible
Karuhatan, Valenzuela City
Metro Manila

Kurso: Bachelor of Arts in Theology

PAGKILALA

Sa pag-aaral ko naron ang suporta ng mga magulang ko, kapatid at pamangkin. Ang iskolarsyip ng Unibersidad ng Pilipinas – Diliman. Ang mga naging profesor ko. Ang mga naging estujante ko sa Nueva Ecija. Ang naging adbayer ko. Ang mga naging informant ko. Ang naging kritik ko. Ang mga naging myembro ng oral-defens ko. Ang sinumang nakilala ko na nagbigay ng kagandahang-luob.

ABSTRAK

Tungkol sa gramatikal na iskets ng Tagebulos ang pag-aaral na ito. Sa tsapter 1 binabanggit ang layunin ng pag-aaral at ang kahalagahan nito, ang metodolohiyang ginamit, at ang rebyu ng ilang releymed na pag-aaral. Dinidiskas sa tsapter 2 ang mga tunog ng Tagebulos at ang bawat distingktiv-fitsur ng bawat tunog, ang pagbabago ng tunog dahil sa pagkawala o pagkakaron dito ng partikular na distingktiv-fitsur, at ang mga rul ng pagbabago ng tunog. Sa tsapter 3, ang pagbubuo ng mga salita sa pamamagitan ng afiks. Sa tsapter 4 dinidiskas ang iba't-ibang freys na ginagamit sa pagbubuo ng iba't-ibang klase ng sentens, ang sintaks ng verb sa voys, at sa keys at aspek nito. Sa huli ng tsapter, ang morfosintaktik na rul ng infleksyon ng verb. At sa tsapter 5 ay ang samari, kongklusyon at rekomendasyon.

MGA SIMBOL AT ABRIVYEYSYON

	di pagkakaron
#, #	bawndari sa kaliwa't kanan
()	opsyunal
,	hinto
/ /	bawndari ng fonolojikal na representasyon
/	o, sa o kapag
	lengt
[]	bawndari ng fonetik na representasyon, obligatori
---	kinalalagyan
~	kamuka ng naunang form
	aksent
+	meron, ay isinama, at
=	katumbas, ay nagiging
>, --->	ay nagiging
0	wala, nawawala
1	una
2	huli
a	antepenultima
ab	abilitativ
Ad	Adverb
AdP	Adverb-preys
af	afiks
Aj	Ajektiv
AjP	Ajektiv-preys
ak	akyut, akyusativ
aks	aksidental
akt	aktor
ant	antiryor
ba	bak
ben	benefisyari
Def	Definitayser
DefP	Definitayser-preys
del	deleyed-rilis
dir	direksyunal
ggwn	gagawin
glo	glotal
gngw	ginagawa
gnw	ginawa
go	gowl
gre	greyv
ha	hay
hin	hinto
imp	imperativ

inf	infinitiv
ins	instrumental
ist	istraydent
K	konsonant
K ₁	unang konsonant
kns	konsonantal
knt	kontinyuwant
ko	kosal
Kom	Komplimentayser
KomP	Komplimentayser-preys
kon	konjangsyon
kor	koronal
lab	labyal
lat	lateral
lo	low
lok	lokativ
N	Nawn
na	nasal
Neg	Negeysyon
NegP	Negeysyon-preys
nom	nominativ
NP	Nawn-preys
Oks	oksilyari na salita
op	open
_p	penultima
P	Preposisyon
pal	palatal
par	partisipativ
PP	Preposisyon-preys
r	rut
ra	rawnd
ref	referensyal
res	resiprokal
S	Sentens
sab	sabjangtiv
sil	silabik
son	sonorant
te	tens
_u	ultima
V	Verb, vawel
V ₁	unang vawel
vo	voys
VP	Verb-preys

TEYBOL NG KONTENT

Tsapter 1. Introdaksyon

1.1 Layunin at Kahalagahan ng Pag-aaral.....	1
1.2. Metodoloji...	1
1.3. Tsuretikal na Balangkas.....	2
1.4. Revyu ng Releyted na Pag-aaral.....	3-5

Tsapter 2. Fonoloji

2.1. Mga Tunog...	6
2.1.1 Mga Vowel	7
2.1.2. Mga Konsonant...	8
2.1.3. Mga Semivowel	11
2.1.4. Inventori ng Mga Tunog...	11
2.1.4.1 Mga Vowel	11
2.1.4.2. Mga Diftong.	12
2.1.4.3 Mga Konsonant	12
2.2. Ang Silabol	13
2.3. Mga Distingktiv-fitsur	13
2.4. Ang Tunog at Mga Distingktiv-fitsur Nito...	17
2.5. Ang Patern ng Pagbabago ng Tunog...	20
2.5.1 Mga Representasyon	20
2.5.2. Mga Proseso ng Pagbabago ng Mga Tunog...	20
2.5.2.1 Sa Salitang eyen ‘hindi’	20
2.5.2.2. Sa Mga Istem na May Infiks na –ulu-	22
2.5.2.3 Sa Mga Rut na may Verb-forming na Safiks na –in/–an..	23
2.5.2.4. Sa Mga Rut na May Nawn-forming na Safiks na –an..	25
2.5.2.5. Sa Mga Rut na May Prefiks na pang-	28
2.5.2.6. Sa Mga Rut na May Verb-forming na Infiks na –um-..	30
2.5.2.7 Sa Mga Rut na May Verb-forming na Prefiks na maka-..	31

2.5.2.8. Sa Mga Rut na May Ajektiv-forming na Prefiks na ma-.. 32

Tsapter 3. Morfoloji

3.1 Nawn.....	34
3.1.1 Prefiks at Rut.....	34
3.1.2. Safiks at Rut.....	36
3.2. Verb...	36
3.2.1 Prefiks at Rut...	36
3.2.2. Rut/Istem at Infiks...	38
3.2.3. Safiks at Rut...	39
3.3. Ajektiv	39
3.3.1 Prefiks at Rut/Istem.....	41
3.3.2. Rut at Infiks...	41
3.4. Pronawn.	41
3.4.1 Personal	41
3.4.1 1 Nominativ	42
3.4.1.2. Jenitiv	42
3.4 1 3 Lokativ/Posesiv	42
3.4.2 Dimonstrativ	43
3.4.2.1 Nominativ	43
3.4.2.2 Jenitiv	43
3.4.2.3 Lokativ	44
3.4.2.4. Komparativ	44
3.4.3 Interogativ	44
3.5.Keysmarker	45
3.5.1 Artikel	45
3.5.2. Preposisyon	45

Tsapter 4. Sintaks

4.1 Mga Preys...	46
4.2. Mga Sentens...	49
4.2.1 Mga Simpol na Sentens...	49

4.2.1.1 Predikativ	49
4.2.1.1.1 Definit	49
4.2.1.1.2. Indefinit	51
4.2.1.1.3 Sitweysyunal.....	53
4.2.1.2. Nampredikativ	56
4.2.1.2.1 Eksistensyal	56
4.2.1.2.2. Mitsurolojikal	56
4.2.1.2.3 Temporal	56
4.2.1.2.4. Deskriptiv	56
4.2.2. Mga Kompawnd na Sentens.	56
4.2.3. Mga Kompleks na Sentens..	59
4.3 Sintaks ng Verb.	60
4.3.1 Agriment sa Sabjek..	60
4.3.2 Voys	60
4.3.2.2 Aktiv	60
4.3.2.2. Pasiv	60
4.3.2.3 Midel	61
4.3.3 Keys ng Verb	62
4.3.4 Aspek ng Verb	64
4.3.4.1 Aspektwal na Infleksyon ng Verb	65
4.3.4.2 Morfosintaktik na rul ng infleksyon ng Verb	75
 Tsapter 5. Samari, Kongklusyon at Rekomendasyon	
5.1 Introdaksyon	76
5.2. Fonoloji	76
5.3 Morfoloji	81
5.4 Sintaks	82
5.5 Kongklusyon at Rekomendasyon	83
Biblyogرافي	85

TSAPTER 1. INTRODAKSYON

Ayon kay Constantino (1998), marahil ay halos isang daan at sampung mga katutubong wika meron dito sa Pilipinas. Sa dami ng wikang ito ay nabibilang ang isang wika na malaon ng sinasasalita at naririnig sa komyuniti ng mga katutubong Filipino na malaon na ring naninirahan sa Lumang Matawe, Dinggalan, Aurora. Ito ang wikang tinatawag na Tagebulos ng mga katutubo.

1.1. Layunin at Kahalagahan ng Pat-aaral

Nilalayon ng pag-aaral na ito na makapagbigay ng diskripsyon at analisis ng at para sa wikang Tagebulos sa katangiang fonolojikal, morfolojikal at sintaktikal na tinataglay nito batay sa mga deytang nakalap at aveylabol. Para sa fonoloji, tatakaing ipaliwanag ang mga fonolojikal na proseso ng pagbabago ng mga tunog. Tatalakayin para sa morfoloji ang mga afiks na ginagamit sa pagbubuo ng mga salita. At para sa sintaks, tatalakayin ang mga preys, hihimay-himayin ang pagbubuo ng mga sentens, at susubukang ibigay ang morfosintaktik na rul ng infleksyon ng verb sa aspek. Inaasahan na makapagkokontribyut ang pag-aaral na ito sa pagpapatuloy na pag-aanalays ng mga katutubong wika sa ating bansa.

1.2. Metodoloji

Sinimulan ang pag-aaral sa gramatikal na iskets ng wikang Tagebulos sa pagpunta sa baryo ng Lumang Matawe, Dinggalan, Aurora. Mula Maynila papunta ron ay humigi't-kumulang na walong oras at humigi't-kumulang apat

na oras mula sa Aliaga, Nueva Ecija. Duon kinalap ang karamihan sa mga deytang kinakailangan sa pamamagitan ng pakikinig sa mga huntahan, kantahan, biruan at tawanan, paglalaro at pagtatrabaho ng mga naruon na mga bata, mga kabataan, at mga matatanda. Sinundan ito ng pagpapasagot ng pasulat sa mga nakasulat na ilisiting-matiryal sa mga marurunong bumasa at sumulat at pagteteyp-rikord ng mga sinulat nila habang binabasa nila ng malakas. Pagkatapos kalapin ang mga deyta ay dinoboltsek ang mga iyon sa Aliaga, Nueva Ecija sa tulong ng mga neytib-ispiker na sila Berling Agbayani, Michael Valencia, at Freddie Fajardo na isa-isang isinama ng risertser sa kanilang bahay dahil maulan ng mga araw na yon o sa kakulangan ng mga gamit na kinakailangan. Maraming deyta ang nadagdag mula sa bawat isa sa kanila samantalang dinodoboltsek ang mga iyon

1.3. Tsuretikal na Balangkas

Iba ibang mga ginawa ang pinagsama-sama para maitayo ang balangkas ng pag-aaral na ito. Sa tsapter 2, ginamit na basihan ang jenerativ na fonoloji ayon kila Chomsky at Halle sa pag-aanalays ng mga tunog. Sa tsuring ito ng fonoloji ang pagbabago ng mga tunog ay may histori ng pagbabago mula sa tinatawag na **fonolojikal na representasyon** papuntang **fonetik na representasyon**. Ang histori ng pagbabago ng mga tunog ay naglalaman ng mga **fonolojikal na rul** na may order na sinusunod. Ang bawat fonolojikal na rul ay inirerepresent ng mga simbol

Sa tsapter 3, ginamit ang tradisyunal na aprowts at ang sariling analisis ng risertser sa pagbubuo ng mga kompleks na salita sa pamamagitan ng

afiks. Base sa tradisyunal na aprowts sa morfoloji ang kompleks na salita ay binubuo ng rut o istem at ng afiks. Base sa sariling analisis ng risertser sa infleksyon ng verb sa aspek at order ng infleksyon nito ang sabjangtiv na aspek ang unang form na pinakaginagamit sa pagbubuo ng iba pang infleksyon ng verb sa aspek.

Sa tsapter 4, ginamit ang analisis ni Constantino. Base sa kanyang analisis ang mga simpol na sentens ay maigugrupo sa **predikativ** at sa **nampredikativ**. Ang mga predikativ na sentens ay maigugrupo sa definit, sa indefinit, at sa sitweysyunal na sentens. Ang mga nampredikativ ay maigugrupo sa eksistensyal, mitsurolojikal, temporal at deskriptiv. Ginamit din sa tsapter na ito ang jenerativ na tsuri ng sintaks. Base sa tsuring ito ang sentens ay najejenereyt sa pamamagitan ng mga **preys-istraktsur na rul** na may order na sinusunod. Ang bawat **preys-istraktsur na rul** na inirerepresent ng mga simbol ay umaaplay isa-isa sa **dip-istraktsur** at ang huling aplikeysyon nito ang kinalalabasan ng **sarfeys-istraktsur** na syang sentens.

1.4. Revyu ng Releyted na Pag-aaral

Ang mga releyted na pag-aaral para sa wikang ito ay ang mga sumusunod.

1.4.1. The Phonemes of Umiray Dumagat and a Suggested Ortography (Macleod)

Deskriptong pamamaraan ang ginamit ni Macleod sa kanyang sinulat. Diniskas nya ang mga fonim ng Umiray Dumagat at nagbigay sya ng mga halimbawa ng minimal-peyr at alofown. Ipinakita nya ang distribyusyon ng

mga vawel. Sa bandang huli'y nagsajes sya sa pagulat ng letra ng mga tunog ng Tagalog na kagaya ng mga letra ng Tagalog..

1.4.2. The Sentence Patterns of Twenty-six Philippine Languages (Constantino, 1965)

Ang papel na ito ang kauna-unahang analisis tungkol sa kaayusan ng mga sentens ng dalawampu't-anim na mga wikang sinasalita sa Pilipinas. Malaking kontribusyon ni Constantino sa larangan ang paggrupo ng mga sentens ayon sa pagkakaran ng definitayser, subjek, predikeyt, o pangalan ng sintaktik na kategorya. Gumawa rin sya ng mga rul sa pagdidirayv ng mga sentens na ang pinakabeys ay ang definit na simpel na predikativ na sentens. Mula sa beys na sentens ay nadidirayv ang mga indefinit at sitweysyunal na sentens na predikativ

1.4.3. The Deep Structures of the Philippine Languages (Constantino, 1970)

Nirevays ni Constantino ang nauna nyang rul sa pagbubuo ng sentens. Mula sa sentens na binubuo ng nawn-preys at predikeyt ($S \rightarrow NP + Pred$), ito ay naging sentens na binubuo ng definitays-verb at komplement-preys at opsyunal na adverb ($S \rightarrow DV + KP (Adv)$). Naging prominent ang fangsyon ng kompliment sa bagong rul nyang ito. Iniuna nya sa sentens ang verb at nilagyan ng Adv na opsyunal sa dulo. Sa bagong rul na ito ay naging mas malawak ang sakop sa pagdidirayv ng marami pang sentens kahit na naging mas kakaunti ang mga rul sa pagdidirayv ng mga ito. Sa madaling salita, naging mas prodaktivo ang nirevays na mga rul.

1.4.4. The Contemporary English-Filipino Dictionary (Constantino. 1999)

Sa diksyunaring ito, ipinropows ng otor na ang verb ay naiinflek sa form na infinitiv, futyur o kontempleytiv, pas o komplited, progresiv o kontinyus o habitwal, at/o sa form na imperativ at/o isteytiv. Ayon sa kanya ang mga kompliment-marker ay aktor, gowl, benefisyari, lokativ/direksyunal, instrumental, kosativ, at referensyal. Base rin sa mga fangsyon na ito ay iginrupo nya ang mga vebal na afiks na ayon din sa kanya ay may mowd at voys. Mahalagang kontribusyon sa larangan ang infleksyon na isteytiv na bagong dagdag sa infleksyon ng verb, ang revays na fangsyon ng mga keys-marker, at ang paggrupo ng mga verbal na afiks ayon sa mining at fangsyon.

1.4.5. The Sound Pattern of English (Chomsky and Halle, 1968)

Ang librong ito ay naglalaman ng tsuri ng fonoloji na tinatawag na jenerativ. Sa pamamagitan ng tsuring ito ipinapaliwanag ang mga pagbabagong nangyayari sa tunog ng Ingles mula sa ipinapalagay na simulang tunog na nasa fonolojikal na representasyon hanggang sa maging tunog na tinatawag na fonetik na representasyon. Pinakasenter sa tsuring ito ang kahalagahan ng pagkakaran o pagkawala ng distingktiv-fitsur sa tunog gayundin ang mga pinaigsing rul na fonolojikal.

TSAPTER 2. FONOLOJI

Tunog ang form at tagapagdala ng oral na komunikasyon. Ang kahalagahan nito sa wikang Tagebulos ay namamalas sa kahirapan sa pag-intindi at pagprojus ng akma at tamang tunog ayon sa patern ng mga tunog sa wikang ito. Tulad na lang ng Ingles na mahirap sa maraming Filipino na unawain ang mga tunog pag galing sa mga taal na nagsasalita ng Ingles. Parang bingi ang tenga natin sa mga tunog ng Ingles kahit pa man iiakas. At kung bibigkasin pa ang mga tunog ng Ingles kaparis ng pagbigkas ng mga taal na nagsasalita nito ay lumilitaw ang ganap na kahirapan dito.

Ganito rin sa wikang Tagebulos sa parte ng mga Filipinong hindi marunong nito gaya ng mga Tagalog. Halimbawa, kapag sinabi ng isang taal na Tagebulos ang mga tunog na [kew] ‘kahoy’ ay mahirap para sa isang Tagalog na marinig o isulat ang dalawang huling tunog. Maaaring ang dinig o bigkas nya dito ay [kyo] o [keyo] o [kewo] o kaya’y [kawo]. Matatama lamang sya sa pakikinig at pagbigkas kung malalaman nya at makakasanayan ang mga tunog at ang patern ng mga tunog na syang didiskasin sa tsapter na ito.

2.1. Mga Tunog

Ang mga tunog sa Tagebulos ay:

2.1.1. Mga Vowel

2.1.1.1. [a]

Ang vowel na ito ay sinasabi ng ang labi ay nasa natural na hubog. Nakalatag ang dila. Nakabuka ang bibig ng parang may isusubong pagkain. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.1.2. [e]

Sinasabi ito ng ang buka ng bibig ay mejo maliit sa pagbigkas sa [a]. Nakasulong ang dila at binabatak ang labi. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.1.3. [i]

Nagtatagpo o halos nagtatagpo ang mga ngipin sa may gawing ilong at ang mga ngipin sa may gawing baba pag sinasabi ito. Tumutulak pasulong ang dila habang binabatak ang labi. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.1.4. [o]

Nakabuka ang bibig pag binibigkas ito ng kasimabuka sa pagbikas ng [e]. Nakapabilog ang labi at binabatak ang dila. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.1.5. [u]

Binibigkas ang tunog na ito na kasing sarado ang bibig pag binibigkas ang tunog na [i]. Nakapabilog ang labi at hinahatak ang dila.

2.1.2. Mga Konsonant

2.1.2.1. [b]

Pinaglalatap ang labi sa may gawing ilong at ang labi sa may gawing baba. Pinipigil ng labi ang hangin. Habang pumapasok sa bibig ang hangin, pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.2. [k]

Nagtatagpo ang malambot na ngalangala na tinatawag na vilum at ang rut o puno ng dila pag sinasabi ito. Pinipigil nila na lumabas ang hangin. Di pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.3. [d]

Sa pagbigkas sa tunog na ito tumatapal ang dulo ng dila sa magaspang na bahagi na likod ng gilagid sa alvyolar-rij at napipigil ang paglabas ng hangin na nasa bibig. Di sumasayad sa likod ng ngipin ang dulo ng dila. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.4. [g]

Pinapatunog ito ng katulad na katulad sa pagpapatunog ng [k] bukod tangi sa di pagpapaugong ng vokalkord.

2.1.2.5. [h]

Binibigkas ito ng pinapalabas ang hangin mula sa luob ng katawan na

may bahagyang huni dahil sa marahang pagpigil ng hangin sa may gawing vilum pababa habang lumalabas. Katumbas ito sa tunog ng paghingal sa pagod o sa takot o nerbyos. Hindi pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.6. [l]

Nagagawa ang tunog na ito kapag itinatapal ang dulo ng dila sa alvyolar-rij at hinahayaan ang hangin na lumabas sa tagiliran ng dila habang nakaganitong posisyon ang dila. Pinapaugong ang vokalkord habang pinapatunog.

2.1.2.7. [m]

Binibigkas ito na magkalapat ang labi sa may gawing ilong at ang labi sa may gawing baba. Nakalatag lamang ang dila at relaks. Hinahayaan ang hangin na lumabas sa ilong sa halip na sa bibig. Habang ginagawa ito ay pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.8. [n]

Nakatapal ang dulo ng dila sa alvyolar-rij at di hinayaang lumabas ang hangin sa bibig kundi sa ilong. Nakasara o nakabuka ang bibig. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.9. [ŋ]

Nagtatagpo ang malambot na ngalala at titilaukan at ang puno ng dila at lumabas ang hangin sa ilong. Nakasara o nakabuka ang bibig. Pinapaugong ang vokalkord.

2.1.2.10. [p]

Katulad na katulad sa pagbigkas sa [b] maliban sa di pagpapaugong ng vokalkord.

2.1.2.11. [r]

Sa pagpapatunog nito ay nakatapat ang dulo ng dila sa alvyolar-rij. Habang lumalabas ang hangin sa ibabaw ng dulo ng dila ay gumagalaw ng mabilis ang pinakadulo ng dila pababa-pataas ng parang galaw ng kinalabit na kwerdas ng gitara. Pinapaugong ang vokalkord habang ginagawa ang tunog.

2.1.2.12. [s]

Naririnig ang ganitong tunog pagka lumabas ang hangin sa bibig na ang gilid ng dila ay nakasalat sa likod ng gilagid na malapit sa 'cheek bone' Marahang nakasalat ang dulo ng dila sa alvyolar-rij. Di pinapatunog ang vokalkord habang pinapatunog.

2.1.2.13. [t]

Walang pinag-iba ang pagbigkas dito sa tunog na [d] maliban sa walang ugong ang vokalkord.

2.1.2.14. [q]

Impit na tunog ang tawag ng marami dito. Nasasabi ito kapag ang hangin ay pinipigil ilabas dahil sa paglalapat at pagsasara ng glotis.

2.1.2.15. [č]

Nagagawa ang tunog na ito kapag ang dila ay itinatapal sa may gawing lampas ng alvyolar-rij. Pinipigil muna ang hangin at pagkatapos ay iririlis sa pag-alis ng dila sa pagkakatatapal.

2.1.2.16. [j]

Kamukang kamuka sa pagbigkas sa [č] bukod tangi sa pagkakaron ng ugong ng vokalkord.

2.1.3. Mga Semivawel

2.1.3.1. [w]

Sa pagbigkas sa tunog na ito, nakapabilog ang labi ng maliit at nakababa ang malambot na ngalangala.

2.1.3.2. [y]

Pinapatunog ng paris sa pagpapatunog sa [i] pero nakatapat ang dila sa matigas na ngalangala.

2.1.4. Inventori ng mga Tunog

Nasa baba ang tsart ng mga tunog.

2.1.4.1. Mga Vawel

	frant	bak
hay	i	u
low	e	o
low		a

2.1.4.2. Mga Diftong

ay	aw
ey	ew
oy	iw
uy	ow

2.1.4.3. Mga Konsonant

Pleys ng Artikulasyon							
	Labyal	Alvyoar	Palatal	Alvopalatal	Vilar	Glotal	
	-vo +vo	-vo +vo	-vo +vo	-vo +vo	-vo +vo	-vo	
Maner ng Artikulasyon							
Istap	p	b	t	d	k	g	q
Frikativ	s			h			
Afrikeyt				č	ǰ		
Nasal	m	n	ŋ				
Glayd	w	y			w		
Lateral	l						
Flap	r						

2.2. Ang Silabol

Ang isang pantig o grupo ng mga tunog ay tinatawag na silabol. Binubuo ito ng dalawang tunog: isang vawel at isang hindi vawel, o ng higit pa sa dalawa: isang vawel at dalawa o higit pang hindi vawel. Gaano man kadami ang silabol ng salita tanging ang unang tatlong huling silabol ang pinapangalanan. Sa salitang **gepulupede** ‘tutulog-tulog’ na may mga silabol na [ge: pu lu pé: de] ultima ang huling silabol: [de], penultima ang pangalawa sa huli: [pé:], at antepenultima ang bago sa penultima: [lu].

Ang istraktsur ng silabol ay may formula na (K)KV(K). Maliban sa vawel na [u] pwedeng umapir ang semivawel na [w] sa harap ng vawel. Maliban sa vawel na [i] pwedeng umapir ang semivawel na [y] sa harap ng vawel. Ang tunog na [h] na karaniwang ipinapalagay na konsonant ay di pwedeng umapir sa harap ng alinmang vawel pero ang tunog na [q] ay pwede

2.3. Mga Distingktiv-fitsur

Tinatayang ang tunog ay isang kumpol ng mga distingktiv-fitsur na magkakasama sa pagbubuo ng tunog. Ang isa o higit pa sa isang distingktiv-fitsur ang nagpapaiba ng isang tunog sa ibang tunog. Dahil dito’y napakahalagang malaman kung anu-ano ang mga distingktiv-fitsur.

2.3.1. konsonantal

Nasa tunog pag sinasabi na inihaharang ang labi o dila o ngalangala o

glotis bago o habang lumalabas ang hangin. Halimbawa: [p], [s], [m]

2.3.2. sonorant

Katangian na nasa pagbigkas ng tunog ng mataginting at di pinipigil ang hangin na lumabas sa ilong o sa bibig. Halimbawa: [n], [a]

2.3.3. silabik

Nasa tunog na pinapaugong ang vokalkord. May ganap na kalayaan na lumabas ang hangin pabibig ng hindi pinipigil ng labi, ng dila, ng ngalangala o ng glottis. Mga vawel na obligatoring elemento ng silabo! ang may ganitong katangian.

2.3.4. voys

Lumalabas sa anumang tunog na sinasabi na pinapaugong ang vokalkord. Halimbawa: [b], [l].

2.3.5. glotal

Katangian ng tunog kapag ginagamit ang glotis sa pagpapatunog. Halimbawa: [q].

2.3.6. labyal

Umaapir sa tunog na ginamit ang labi para patunugin. Halimbawa: [m].

2.3.7. greyv

Nasa tunog na binibigkas sa tulong ng labi o ng vilum o ng glotis. Halimbawa: [m], [k], [q].

2.3.8. rawnd

Rawnd ang tunog pagka binibigkas ng pumapabilog ang labi.

Halimbawa: [w], [o].

2.3.9. palatal

Nasa tunog na sinasabi sa tulong ng matigas na ngalangala.

Halimbawa: [y].

2.3.10. koronal

Nasa tunog na sinasabi ng itinataas at ginagamit ang gilid o talim ng dila sa pagpapatunog. Halimbawa: [n].

2.3.11. antiryor

Pag ganito ang tunog ang labi o alvyolar-rij ang ginagamit sa pagpapatunog. Halimbawa: [m].

2.3.12. istraydent

Katangian ng tunog na nasa tunog lamang na [s].

2.3.13. hay

Katangian ng tunog pag itinataas ang puno ng dila. Halimbawa: [i].

2.3.14. bak

Lumalabas kapag ang tunog ay ginagawa sa malambot na ngalangala. Halimbawa: [k].

2.3.15. nasal

Ganito ang tunog kapag binibigkas na sa ilong lumalabas ang hangin. Halimbawa: [n]

2.3.16. kontinyuwant

Ganito ang tunog pag tuluy-tuloy ang paglabas ng hangin pabibig. Halimbawa: [s]

2.3.17. lateral

Lateral ang tunog pag sa gilid ng dila dumadaan ang hangin sa pagpapatunog. Halimbawa: [l].

2.3.18. deleyd-rilis

Nasa tunog na nagagawa pag pinipigil ang hangin sa may gawing alvyopalatal sa paglabas sa bibig. Halimbawa: [č]

2.3.19. low

Pag ang dila ay wala sa o di nakalatag sa normal na posisyon sa bibig at ito ay nakapabatak ay mayron itong katangiang low. Halimbawa: [o], [h].

2.3.20. lengt

Nasa tunog pag sinasabi ng matagal. Sumisimbolo sa kolon [:]. Halimbawa: [a:].

2.3.21. aksent

May pwersa at mas malakas ang tunog kapag may ganitong katangian ang tunog. Sumisimbolo ito sa markang pahilis ['] na karaniwang nasa ibabaw ng vawel. Halimbawa: [é].

2.3.22. akyut

Katangian ito ng tunog na lumalabas pag ang tunog ay sinasabi sa tulong ng alvyolar-rij o ng matigas na ngalangala. Halimbawa: [t], [i].

2.3.23. tens

Ang katangiang ito ay nasa vawel na pinapatunog ng may paghatak ng masel sa panga o lieg. Halimbawa: [i].

2.4. Ang Tunog at Mga Distingktiv-fitsur Nito

Ipinapakita sa teybol sa baba ang mga distingktiv-fitsur ng bawat tunog. Ang sayn na '+' ay nangangahulugan ng pagkakaruan ng distingktiv-fitsur ng tunog, samantalang ang sayn na - ay pagkawala nito sa tunog.

Teybol 1. Meytriiks ng distingktiv-fitsur ng vawel

Tunog	Distingktiv-fitsur										
	son	sil	vo	gre	ra	ha	ba	knt	lo	ak	te
a	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+
e	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	-
i	+	+	+	-	-	+	-	+	-	+	+
o	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+
u	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-

Teybol 2. Meytriiks ng distingktiv-fitsur ng konsonant

Tunog	Distingktiv-fitsur										
	kns	son	vo	glo	lab	gre	ra	pal	kor	ant	ist
b	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-
k	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
d	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-
g	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
h	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
l	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-
m	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	-
n	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-
ŋ	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-
p	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-
r	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-
s	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
t	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
w	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	-
y	+	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-
q	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
č	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
ǰ	+	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-

(karugtong ng teybol 2)

Tunog	Distingktiv-fitsur							
	ha	ba	na	knt	lat	del	lo	ak
b	-	-	-	-	-	-	-	-
k	+	+	-	-	-	-	-	-
d	-	-	-	-	-	-	-	+
g	+	+	-	-	-	-	-	-
h	-	-	-	+	-	-	+	-
l	-	-	-	+	+	-	-	+
m	-	-	+	-	-	-	-	-
n	-	-	+	-	-	-	-	+
ŋ	+	+	+		-	-	-	-
p	-	-	-	-	-	-	-	-
r	-	-	-	+	-	-	-	+
s	-	-	-	+	-	-	-	+
t	-	-	-	-	-	-	-	+
w	+	+	-	+	-	-	-	-
y	+	-	-	+	-	-	-	+
q	-	-	-	-	-	-	+	-
č						+		+
ǰ	-	-	-	-	-	+	-	+

2.5. Ang Patern ng Pagbabago ng Tunog

Sa pagsasalita ng normal, ispontenyus at angkonsyus nababago ng ispiker ng Tagebulos ang tunog. Ang pagbabagong ito ay maraming kadahilanan, isa na rito ang pagiging mabilis at madulas ng dila sa pagbikas ng tunog. Ang pagbabago ng tunog ay may histori na maaring maikli, mahaba, o mejo mahaba.

2.5.1. Mga Representasyon

Bago magbago ang tunog ay may representasyon itong **fonolojikal** na binabasihan at pinag-aaplayan ng rul o mga rul na nagpapabago dito hanggang marating ang representasyong **fonetik** nasyang pinal na resulta ng aplikeysyon ng rul o mga rul at sya ring ginagamit sa natural at ispontenyus na pagsasalita.

2.5.2. Mga Proseso ng Pagbabago ng Tunog

2.5.2.1. Sa salitang *eyen* ‘hindi’

- a. **ámpa** [qampá] ‘hindi pa’
- b. **ammangan** [qammaṇán] ‘hindi pala’
- c. **andi** [qandí] ‘hindi na’
- d. **ante** [qanté] ‘wala’
- e. **angkami** [qaŋkamí] ‘hindi kami’
- f. **angngani** [qaŋṇaní] ‘hindi nga’
- g. **anok** [qanók] ‘hindi ako’
- h. **aneya** [qanéya] ‘hindi sya’
- i. **anide** [qanidé] ‘hindi sila’

Ang mga tunog ng mga salita sa taas ay karaniwang naririnig. Nasa baba ang proseso ng pagbabago ng tunog. Nakapaluob sa pahilis na guhit ang fonolohikal na representasyon at sa braket ang fonetik na representasyon.

	A	B	C	D
	/qé:yen + pá/	/qé:yen + dí/	/qé:yen + kamí/	/qé:yen + qók/
1	0	0	0	qé:yen ók
2	qéyen pá	qéyen dí	qéyen kamí	qéyenók
3	qéen pá	qéen dí	qéen kamí	qéenók
4	qé:n pá	qé.n dí	qé:n kamí	qé:nók
5	qén pá	qén dí	qén kamí	qénók
6	qen pá	qen dí	qen kamí	qenók
7	qempá	0	qenkamí	0
8	qampá	qandí	qan kamí	qanók
	[qampá]	[qandí]	[qan kamí]	[qanók]

Sa D1 nawawala ang glotal na tunog ng /qok/ Sa 2, mapapansin ang pagkawala ng lengt. Pagkatapos, bumababa ang /ey/ sa /e/ sa pagkawala ng /y/ Nagiging isa dalawang /ée/ at nagkakaran ng lengt. Nawawala ang lengt. Nawawala ang aksent. Sa A7 at C7, naaasimileyt ang nasal na tunog sa poynt ng artikulasyon ng sumusunod na tunog. Sa huli nagiging /a/ ang /e/ dahil sa impluwensya ng greyv na distingktiv-fitsur ng /q/ dito.

Ang mga isteytment sa taas ay mairerepresent ng ganito.

- 1 [+glo] > 0 / [+kns]____
-knt

2. $[.] > 0$ / [aks]___[pal]

3. $[+ak]_{+kns} > 0 / [+ak]_{-kns} \text{---} [+ak]_{-kns}$
 $+pal$

4. [+lo] > [:] / [+lo] ____
+ak +ak
+aks

$$\begin{array}{l} 7 \quad [+na] > [+na] / \text{---}[+lab] \\ \quad \quad \quad +kor \quad \quad \quad +lab \\ \quad \quad \quad > [+na] / \text{---}[+ba] \\ \quad \quad \quad \quad \quad \quad +ba \end{array}$$

8. [+ak] > [+gre] / [+gre]____
 -kns -kns +kns

a. getulututul [ge:tulutó:tul] 'lalakad-lakad'
 b. geduludewet [ge:duludé:wet] 'kukuha-kuha'
 c. gegulugetang [ge:gulugetán] 'bumibili-bili'
 d. gemulumama [ge:mulumamáq] 'nagnganganga-nganga'
 e. gengulungusu [ge:ŋulunúsú] 'ngungusu-ngsusu'
 f. gelugulukoy [ge:lugulukóy] 'humahalo-halo'
 g. gelugunangoy [ge:lugunanóy] 'lalangoy-langoy'
 h. geluguregut [ge:luguregút] 'kumikili-kiliti'
 i. gewuluwitik [ge:wuluwitík] 'humahagis-hagis'
 j. gequluqelok [ge:quluqelók] 'tatawa-tawa'

Ang mga tunog ng mga salita sa taas ay nabubuo sa pag-infiks ng /-qulu-/ sa istem. Nananatili ang aksent. Narereduplikeyt ang k1 ng rut.

Nawawala ang glotal na tunog ng infiks. Sa g) at h) ay nagkakaran ng metatasis ng reduplikeyted na konsonant at ng /l/ ng infiks. Sa f), g) at h), nahahawahan ang reduplikeyted na konsonant ng distingktiv-fitsur na bak at gre ng tunog na /u/ Nasa baba ang teybol ng pagbabago ng tunog.

/ge:tó:tul + -qulu-/ /ge:regút + -qulu-/ /ge:naᵐóy + -qulu-/ /ge:lukóy + -qulu-/

ge:tqulutó:tul	ge:rqluregút	ge:nqlunaᵐóy	ge:lqlululukóy
ge:tulutó:tul	ge:ruluregút	ge:nulunaᵐóy	ge:lululukóy
0	ge:lururegút	ge:lununaᵐóy	0
	ge:luguregút	ge:lugunaᵐóy	ge:lugulukóy
[ge:tulutó:tul]	[ge:luguregút]	[ge:lugunaᵐóy]	[ge:lugulukóy]

Ang mga isteytment sa taas ay mairerepresent ng ganito:

1. $[+aks] > [+aks] / \underline{[-kns]}$
2. $0 > [+kns]lr / \underline{[+kns]}laf$
3. $[+glo] > 0 / [+kns] \underline{\quad}$
-knt
4. $[-lat] [+lat] > [+lat] [-lat] / \underline{\quad} [-lat]$

+ak		+ak	+ak
+son		+son	+son
5. $[+ak] > [+gre] / [+gre] \underline{\quad} [+gre]$

+kor	+ba	+ba	+ba
+son	-son	-kns	-kns

2.5.2.3. Sa mga rut na may verb-forming na safiks na *-in* o *-an*

- a. witikan [witikín] ‘hagisan’
- b. idemin [qidemín] ‘hiramin’
- c. yediin [yediqín] ‘yariin’
- d. tanomin [tanomín] ‘itanim’
- e. tantuan [tantuqán] ‘tanungan’

Gaya ng makikita sa baba maikli lang ang pagbabago dito. May paglipat ng aksent sa ultima. Tapos ay ang pagkawala ng glotal na tunog na /q/ o pananatili nito.

/witík + -qan/	/qidém + -qin/	/yedí+ -qin/	/tantú + -qan/
witikqán	qidemqín	yediqín	tantuqán
witikán	qidemín	0	0
[witikán]	[qidemín]	[yediqín]	[tantuqán]

Ang mga isteytment sa taas ay mairerepresent ng ganito:

$$1 \quad [+aks]_p [-aks]_u > [-aks]_p [+aks]_u / \underline{[-kns] [-kns]}$$

$$2. \quad [+glo] > 0 / [+kns] ______ \quad (a)$$

-knt

$$> [+glo] / [-kns] ______ \quad (b)$$

-knt

- f. sedian [sé:diqán] ‘siraan’
- g. esipin [qé:sipín] ‘isipin’
- h. gemitin [gé:mitín] ‘gamitin’
- i. sosian [só:siqán] ‘susian’
- j. selian [sé:liqán] ‘silihan’
- k. benlian [bénliqán] ‘banlian’

Ang pagbabago ng tunog na ipinapakita sa baba ay una, ang pananatili ng aks at le sa silabol. Tapos ay ang pagkawala o pananatili ng glotal na tunog. Sa huli, ang paglitaw ng aksent sa vawel ng safiks.

/sé:di + -qan/ /qé:sip + -qin/ /gé:mit + -qin/ /bénli + -qan/

sé:diqan qé:sipqin gé:mitqin bénliqan

0 qé:sipin gé:mitin

sé:diqán qé:sipín gé:mitín bénliqán

[sé:diqán] [qé:sipín] [gé:mitín] [bénliqán]

Ang pagbabago ng mga tunog sa taas ay mairerepresent ng ganito:

1. $[+aks] > [+aks] / \underline{\quad [-kns] \quad}$
+le +le
2. $[+glo] > 0 / [+kns] \underline{\quad}$
-knt
3. $[-aks]_u > [+aks]_u / [+aks]_a \underline{\quad}$

2.5.2.4. Sa mga rut na may nawn-forming na safiks na -an

- a. sosotan [so:só:tan] 'biruan'
- b. sontokan [sontó:kan] 'suntukan'
- c. totolan [to:tó:lan] 'lakaran'
- d. taporan [ta:pó:ran] 'tapunan'
- e. losongan [lo:só:ŋan] 'babaan'

Ang pagbabago ng tunog sa mga salita sa taas ay una, ang pananatili ng aks sa C at D at ang paglipat ng aks sa penultima sa A at B. Nawawala

ang glotal na tunog. Tapos áy nagkakaran ng paglipat ng huling konsonant ng rut sa ultimang silabol ng safiks. Humahaba ang vawel sa penultima. Sa C at D humahaba ang vawel sa antepenultima. Tapos, nagkakaran ng pagbaba ng vawel. Sa B nagkakaran pa uli ng pagbaba ng vawel sa antepenultima.

A	B	C	D
/só:sut + -qan/	/súntuk + -qan/	/tapúr + -qan/	/lusónŋ + -qan/
so:sútqan	suntúkqan	tapúrqan	lusónŋqan
so:sútan	súntúkan	tapúran	lusónŋan
so:sú tan	suntú kan	tapú ran	lusó ŋan
so:sú: tan	suntú: kan	tapú: ran	lusó: ŋan
0	0	ta:pú: ran	lu:só: ŋan
so:só: tan	suntó: kan	ta:pó: ran	lo:só: ŋan
0	sontó: kan	0	0
[so:só:tan]	[sontó:kan]	[ta:pó:ran]	[lo:só:ŋan]

Mairerepresent ang mga pagbabago ng tunog sa taas ng ganito:

$$1. [+aks]_p > [+aks]_p / \underline{[-kns]} \quad (a)$$

$$[+aks]_a [-aks]_p > [-aks]_a [+aks]_p / \underline{[-kns] [-kns]} \quad (b)$$

$$2. [+glo] > 0 / [+kns] \underline{\quad} \quad -knt$$

$$3. [+kns]_{2p} > [+kns]_{1u} / [+glo] > 0 \quad -knt$$

4. [-le] > [+le] / $\overline{[+aks]}_{op}$
-kns

5. [-le] > [+le] / ____ [+le]
+aks

6. [+ha] > [+lo] / ____ [+lo]

7. [+ha] > [+lo] / ____ [+lo]

g. ilat [qe:lá:tan] 'hintayan'

h. ingos [qe:ŋó:san] 'tahulan'

i. idem [qe:dé:man] 'hiraan'

j. ilok [qe:ló:kan] 'tawanan'

Ang mga tunog sa taas ay resulta ng pagbabago ng tunog na ipinapakita sa baba. Una, mapapansin ang pananatili ng aksent sa rut. Nagkakaran ng pagkawala ng glotal na tunog. May paglipat ng huling konsonant ng rut sa silabol ng safiks. Sinusundan ito ng paghaba ng huling vawel ng rut. Gayundin may paghaba ng vawel ng unang vawel ng rut na impluwensya ng paghaba ng naunang humabang vawel dito. Sa huli, pagbaba ng vawel na /i/ dahil sa impluwensya ng distingktiv-fitsur na lo ng glotal na tunog dito.

/qilát + -qan/ /qiŋós + -qan/ qidém + -qan/

qilátqan qiŋósqan qidémqan

qilátan qiŋósan qidéman

qilá tan qiŋó san qidé man

qilá: tan qiŋó: san qidé: man

qi:lá: tan qi:ŋó: san qi:dé: man

qelá: tan qeŋó: san qedé: man

[qelá:tan] [qeŋó:san] [qedé:man]

Mairerepresent ang mga pagbabago ng tunog sa taas ng ganito:

1. $[+aks] > [+aks] / \underline{[-kns]}$
2. $[+glo] > 0 / [+kns] \underline{\hspace{1cm}}$
-knt
3. $[+kns]_{2p} > [+kns]_{1u} / [+glo] > 0$
-knt
4. $[-le] > [+le] / [+aks]_{op} \underline{\hspace{1cm}}$
-kns
5. $[-le] > [+le] / \underline{\hspace{1cm}} [+le]$
+aks
6. $[+ha] > [+lo] / \underline{\hspace{1cm}} [+lo]$

2.5.2.5. Sa mga rut na may prefiks na *pang-*

- a. pandewet [pandé:wet] ‘pangkuha’
- b. pantotul [pantó:tul] ‘panlakad’
- c. pambeyed [pambé:yed] ‘pambayad’
- d. panggetang [pangetáng] ‘pambili’
- e. pangngasngas [panḡásḡas] ‘pangnguya’
- f. panlepa [panlepá] ‘pang-upo’
- g. panregut [panregút] ‘pangkiliti’
- h. panghelud [panhélud] ‘panghilod’
- i. pangyedi [panyédi] ‘pangyari’

Ang pagbabago ng tunog sa baba ay maikli lang. May pananatili ng aks at le sa rut. Tapos ang pag-asimileyt o di pag-asimileyt ng unang tunog ng rut sa huling tunog ng prefiks.

/paŋ- + tó:tul/ /paŋ- + bé:yed/ /paŋ- + getán/

paŋtó:tul paŋbé:yed paŋgetán

pantó:tul pambé:yed 0

[paŋtó:tul] [pambé:yed] [paŋgetán]

Ang pagbabago ng tunog sa taas ay mairerepresent ng ganito:

1. $\begin{matrix} [+aks] > [+aks] / \underline{[-kns]} \\ +le & +le \end{matrix}$

2. $\begin{matrix} [+na] > [+na] / \underline{\quad [+kor]} \\ +ba & +kor \end{matrix}$

$\begin{matrix} > [+na] / \underline{\quad [lab]} \\ & +lab \end{matrix}$

- j. pangew [paŋéw] pangahoy'
- k. panosut panósut] 'pambiro'
- l. pamoy [pamóy] 'pambigay'
- m. pangikan [paŋikán] 'pangisda'
- n. pangedya [paŋédya] 'pangtulog'
- o. pomunas [po:munás] 'pamunas'
- p. pamugtus [pamúgtus] 'pamputol'

Sa baba, nanatili ang aks at le sa rut. Sinusundan ng pag-asimileyt ng unang tunog ng rut sa huling tunog ng prefiks. Mayron ding pag-asimileyt ng huling tunog ng prefiks sa unang tunog rut. Sa huli nagiging isa ang dalawang magkamukang konsonant.

/paŋ- + kéw/	/paŋ- + só:sut/	/paŋ- + púgtus/	/paŋ- + pú:nas/	/paŋ- + qikán/
paŋkéw	paŋsó:sut	paŋpúgtus	paŋpú:nas	paŋqikán
0	pansó:sut	pampúgtus	pampú:nas	paŋqikán
paŋŋéw	pannó:sut	pammúgtus	pammú:nas	paŋŋikán
paŋéw	panó:sut	pamúgtus	pamú:nas	paŋikán
[paŋéw]	[panó:sut]	[pamúgtus]	[pamú:nas]	[paŋikán]

Ang mga pagbabago ng tunog sa taas ay mairerepresent ng ganito:

1.
$$\begin{matrix} [+aks] > [+aks] / [-kns] \\ +ie & +le \end{matrix}$$
2.
$$\begin{matrix} [+na] > [+na] / ___[+kor] \\ +ba & +kor \end{matrix}$$

$$> [+na] / ___[lab] \\ +lab$$
3.
$$[-na] > [+na] / [+na]___$$
4.
$$[+na] > 0 / ___[+na] \begin{matrix} [-kns] \\ +aks \end{matrix}$$

2.5.2.6. Sa mga rut na may infiks na *-um-*

- a. gumatang [gumatán] ‘bumili’
- b. bumawas [bumá:was] ‘bumawas’
- c. dumatong [dumatón] ‘dumating’

Sa baba, nanatili ang aks o ang aks at le sa pagsingit ng infiks sa rut. Nagkakaran ng pagkawala ng glotal na tunog. At nagiging /a/ɤng /e/ dahil sa impluwensya ng distingktiv-fitsur na greyv ng /m/ dito.

/getán + -qum-/ /bé:was + -qum-/ /detón + -qum-/

gqumetán	bqumé:was	dqumetón
gumetán	bumé:was	dumetón
gumatán	bumá:was	dumatón
[gumatán]	[bumá:was]	[dumatón]

Mairerepresent ang mga pagbabago ng tunog sa taas ng ganito:

1. $[+aks] > [+aks] / \frac{[-kns]}{([+le]) \ ([+le])}$
2. $[+glo] > 0 / [+kns] ______$
-knt
3. $[+ak] > [+gre] / [+gre] ______$
-kns -kns +kns

2.5.2.7. Sa mga partikular na rut na may verb-forming na prefiks na *maka-*

- a. makamit [maká:mit] ‘makakuha’
- b. makangut [maká:ŋut] ‘makahalik’
- c. makapun [maká:pun] ‘makahapon’

Sa pagkabit ng prefiks sa rut ay nananatili ang glotal na tunog ng rut. Nagkakaran ng pag-urong ng aksent sa penultima mula ultima. Nanatili ang glotal na tunog. Tapos, nagkakaran ng le ang vawel ng open na silabol na nilipatan ng aksent. Nawawala ang glotal na tunog, at nagiging iisa ang dalawang vawel na magkamuka sa pagkawala ng unang vawel.

/maka- + qamít/ /maka- + qaḡút/ /maka- + qapún/

makaqámit	makaqáḡut	makaqápun
makaqá:mit	makaqá:ḡut	makaqá:pun
makaá:mit	makaá:ḡut	makaá:pun
maká:mit	maká:ḡut	maká:pun
[maká:mit]	[maká:ḡut]	[maká:pun]

Mairerepresent ang mga pagbabago ng tunog sa taas ng ganito:

1. [-aks] [+aks] > [+aks] [-aks] / [kns] [-kns]
2. [+glo] > [glo] / [-kns]___[-kns]
-knt -knt
3. [-le] > [+le] / [+aks]_{op}
-kns
4. [+glo] > 0 / [-kns]___[-kns]
-knt
5. [+gre] > 0 / ___ [+gre]
+aks
+le

2.5.2.8. Sa mga partikular na rut na may ajektiv-forming na prefiks na *ma-*

- a. menit [mé:nit] ‘mainit’
- b. megut [mé:gut] ‘mahigpit’

Makikita sa baba na sa pagsama ng prefiks at ng rut ay nanatili ang aks at le. Nawawala ang glotal na tunog. Nagiging ak ang vawel ng prefiks dahil sa

impluwensya ng distingktiv-fitsur na ak ng /é:/ ðito. Sa huli, nagiging isa ang dalawang magkamukang vawel dahil sa pagkawala ng una.

/ma- + qué:gut/	/ma- + qué:nit]
maqé:gut	maqé:nit
maé:gut	maé:nit
meé:gut	meé:nit
mé:gut	mé:nit
[mé:gut]	[mé:nit]

Ang mga pagbabago ng tunog sa taas ay mairerepresent ng ganito:

1. [+aks] > [+aks] / [-kns]
+le +le
2. [+glo] > 0 / [-kns]___[-kns]
-knt
3. [+gre] > [+ak] / ___[+ak]
4. [-kns] > 0 / ___[-kns]
+ak +ak
+le

TSAPTER 3. MORFOLOJI

Ang isang salita ay **simpol** kung walang afiks; **kompleks** ito kung meron. Tatalakayin sa bahaging ito ang pagbubuo ng mga kompleks na salita na **nawn**, **verb**, **ajektiv**, **pronawn**, **artikel** at **preposisyon** sa tulong ng mga afiks. Ang afiks ay prefiks, infiks, safiks na hindi galing sa alinmang silabol ng rut o istem o kaya'y reduplikeyted na silabol o mga silabol na galing mismo sa rut o istem.

3.1. Nawn

3.1.1. Prefiks + Rut

3.1.1.1. ka- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang ka- ng 'pakikilahok o pakikisama' sa gawain na iniimplay sa istem.

ka- + lewes ----> kalewes 'kahalili'
ka- + gebuk ----> kagebuk 'kaaway'
ka- + koloy ----> kakoloy 'kasama'
ka- + bisag ----> kabisag 'kabyak'

3.1.1.2. pag + rut -- Nagbibigay ng kahulugan ang pag- ng 'proseso o paraan' ng paggawa sa aksyon na iniimplay ng rut..

pag- + totul ----> pagtotul 'pagpunta'
pag- + detong ----> pagdetong 'pagdating'
pag- + belut ----> pagbelut 'pagbalot'
pag- + lapdit ----> paglapdit 'pagpalo'

3.1.1.3. pa- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang pa- ng 'bagay na resulta' ng pagbibigay-pagkakataon sa gawain na iniimplay ng rut.

pa- + epus ----> paepus 'pabuntot'

pa- + bela ----> pabela ‘paalam’
pa- + otang ----> paotang ‘pautang’
pa- + henga ----> pahenga ‘pahinga’

3.1.1.4. pang- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang pang- na ‘bagay na gagamitin’ para magawa ang aksyon na iniimplay sa rut.

pang- + solat ----> pangsolat ‘pansulat’
pang- + bulsut ----> pangbulsut ‘pambutas’
pang- + beyed ----> pangbeyed ‘pangbayad’
pang- + helud ----> panghelud ‘panghilod’

3.1.1.5. mag- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang mag- ng ‘relasyon o estado’ na iniimplay ng rut.

mag- + ena ----> mag-ena ‘mag-ina’
mag- + wele ----> magwele ‘magkapatid’
mag- + beyaw ----> magbeyaw ‘magbayaw’

3.1.1.6. tig- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang tig- ng ‘panahon’ na ang aksyon na iniimplay ng rut.

tig- + adow ----> tig-adow ‘tag-araw’
tig- + ulan ----> tig-ulan ‘tag-ulan’
tig- + gutom ----> tiggutom ‘taggutom’
tig- + agidnaw ----> tig-agidnaw ‘taglamig’

3.1.1.7. tage₁- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang tage₁- ng ‘pinagmulang lugar na tinitirhan’ na iniimplay ng rut.

tage- + bulos ----> tagebulos ‘tagailog’
tage- + bukod ----> tagebukod ‘tagabukid’
tage- + Matawe ----> tage-Matawe ‘taga-Matawe’
tage- + Impanta ----> tage-Impanta ‘taga-Impanta’

3.1.1.8. tage₂- -- Nagbibigay ng kahulugan ang **tage₂** ng ‘palagiang ginagawa o tungkulin’ na isinasaad ng rut.

tage₂- + ugas ----> **tageugas** ‘tagahugas’
tage₂- + lenis ----> **tagelenis** tagalinis’
tage₂- + beyed ----> **tagebeyed** ‘tagabayad’
tage₂- + getang ----> **tagegetang** ‘tagautang’

3.1.2. Rut + Safiks

3.1.2.1. rut + -an -- Nagbibigay ng kahulugan ang -an na ‘gawain’ o ‘lugar’ na ginagawa ang aksyon na iniimplay ng rut.

getang + -an ----> **getangan** ‘labahan’
taptap + -an ----> **taptapan** ‘bilihan’
losong + -an ----> **losongan** ‘babaan’
ilat + -an ----> **ilatan** --> **elatan** ‘hintayan’

3.1.2.2. rut + -in – Nagbibigay ang -an ng kahulugan na ‘bagay’ na tinatarget para isailalim sa gawain na iniimplay ng rut.

taptap + -in ----> **taptapin** ‘labahin’
teklop + -in ----> **tekolpin** ‘tiklopin’
uges + -in ----> **ugesin** ‘hugasin’
lenis + -in ----> **lenisin** ‘linisin’

3.2. Verb

3.2.1. Prefiks + Rut

3.2.1.1. ma- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang ma- ng ‘aksidente’ o kakayanan sa paggawa ng aksyon na iniimplay ng rut.

ma- + pedya ----> **mapedya** ‘matulog’
ma- + esip ----> **maesip** ‘maisip’
ma- + lenis ----> **malenis** ‘malinis’
ma- + belut ----> **mabelut** ‘mabalot’

3.2.1.2. mag- + rut Nagbibigay ang mag- ng kahulugan ng ‘paggawa’ ng ‘gawain’ o ‘paggamit’ ng bagay na nakaimplay sa istem.

mag- + adel ----> mag-adel ‘mag-aral’
mag- + taptap ----> magtaptap ‘maglaba’
mag- + burnot ----> magburnot ‘magbunot’
mag- + esip ----> mag-esip ‘mag-isip’

3.2.1.3. mang- + rut Nagbibigay ang mang- ng kahulugan na ‘gawin ang iniimplay ng istem sa pamamagitan ng instrumento na eksplisit o hindi.’

mang- + ikan ----> mangikan ‘mangisda’
mang- + otang ----> mangotang ‘mangutang’
mang- + boy ----> mangboy ‘mamigay’
mang- + pugtus ----> mangpugtus ‘mamutol’

3.2.1.4. pa- + rut Nangangahulugan ang pa- ng ‘pagpapaubaya’ o ‘pagpapahintulot’ sa iba na magawa ang aksyon nakapaluob sa istem.

pa- + otang ----> paotang ‘pautang’
pa- + aged ----> paaged ‘pahingi’
pa- tabu ----> patabu ‘paigib’
pa- + idem ----> paidem ‘pahiram’

3.2.1.5. pang- + rut Nagbibigay ang pang- ng kahulugan na ‘magamit’ para sa aksyong nakapaluob sa rut.

pang- + lagedi ----> panglagedi ‘panlagari’
pang- + lukoy ----> panglukoy ‘panghalo’
pang- + uges ----> pang-uges ‘panghugas’
pang- + amit ----> pang-amit ‘pangkuha’

3.2.1.6. ka- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang ka- na ‘maging dahilan’ para magawa ang aksyon na iniimplay ng rut.

ka- + sedve ----> kasedye ‘ikapunit’
ka- + libun ----> kalibun ‘ikamatay’
ka- + sampat ----> kasampat ‘ikaganda’
ka- + malot ----> kamalot ‘ikasama’

3.2.1.7. maka- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang maka- ng ‘aksidente’ o ‘posible’ o ‘makaya’ na magawa ang aksyon na iniimplay ng rut.

maka- + aged ----> makaaged ‘makahingi’
maka- + getang ----> makagetang ‘makabili’
mak- + amit ----> makaamit ‘makakuha’
maka- + totul -----> makatotul ‘makalakad’

3.2.1.8. maki- + rut Nagbibigay ng kahulugan ang maki- ng ‘pakikiisa’ o ‘paggaya’ o ‘pagsyer’ sa aksyon na ginagawa ng iba na iniimplay ng rut.

maki- + pedya ----> makipedya ‘makitulog’
maki- + surut ----> makisurut ‘makiusap’
maki- + sakoy ----> makisakoy ‘makisakay’
maki- + orat ----> makiorat ‘makiinom’

3.2.1.9. paki + rut Nagbibigay ang paki- ng kahulugan na ‘paghiling na gawin’ ang nakapaluob sa rut.

paki- + surut ----> pakisurut ‘pakisabi’
paki- + ditas ----> pakiditas ‘pakitaas’
paki- + witik ----> pakiwitik ‘pakihagis’
paki- + lepa ----> pakilepa ‘pakiupo’

3.2.2. Rut/Istem + Infiks

3.2.2.1. rut + -um- Nagbibigay ng kahulugan ang -um- ng paggawa sa aksyon na nasa rut.

uddi + -um- ----> umuddi ‘tumayo’
detong + -um- ----> dumetong ‘dumating’
getang + -um- ----> gumetang ‘bumili’
bewas + -um- ----> bumewas ‘bumawas’

3.2.2.2. istem + -ulu- Nagbibigay ang -ulu- ng kahulugan ng ‘reduplikeysyon’ ng aksyon na nakapaluob sa rut ng istem.

gekutkut + -ulu- ----> gekulukutkut ‘kakamot-kamot’
geudde + -ulu- ----> geuluuddde ‘tatayo-tayo’
geusta + -ulu- ----> geuluusta ‘sisilay-silay’
geesip + -ulu- ----> geuluesip ‘iisip-isip’

3.2.3. Rut + Safiks

3.2.3.1. ru^t + -an Nagbibigay ng kahulugan ang -an na ‘magawa sa o para sa kaninuman o anuman’ ang aksyon na iniimplay ng rut.

sakoy + -an ----> sakoyan ‘sakyan’
getang + -an ----> getangan ‘utangan’
sedi + -an ----> sedian ‘siraan’
idem + -an ----> ideman ‘hiraan’

3.2.3.2. rut + -in₁ Nagbibigay ng kahulugan ang -in ng ‘gawin ang aksyon sa o tungkol sa kaninuman o anuman’

lukoy + -in ----> lukoyin ‘haluin’
esip + -in ----> esipin ‘isipin’
lenis + -in ----> lenisin ‘linisin’

3.2.3.3. rut + -in₂ Nangangahulugan ang -in₂ na ‘gawin ang aksyon para sa paggagawan nito.’

lukoy + -in ----> lukoyin ‘ihalo’
esip + -in ----> esipin ‘iisip’
pangan + -in ----> panganin ‘ikain’

3.3. Ajektiv

3.3.1. Prefiks + Rut/Istem

3.3.1.1. ma- + rut Nangangahulugan ang ma- ng ‘pagkakaruan’ ng nasa

aydiya ng rut.

ma- + sampat ----> masampat ‘maganda’
ma- + hena ----> mahena ‘mahina’
ma- + tibong ----> matibong ‘malakas’
ma- + latom ----> malatom ‘maitim’

3.3.1.2. maka- + rut/istem Nangangahulugan ang maka- ng ‘nakikinig at sumusunod’ sa aydiya ng nasa rut o istem.

maka- + agta ----> makaagta ‘makatao’
maka- + mahedep ----> makamahedep ‘makamahirap’
maka- + krisjano ----> makakrisjano ‘makakristyano’

3.3.1.3. mig- + rut Nangangahulugan ang mig- na ‘mahilig’ o ‘sanay’ sa aydiya na nasa rut.

mig- + olang ----> mig-olang ‘palasigaw’
mig- + besa ----> migbesa ‘palabasa’
mig- + ilok ----> mig-ilok ‘palatawa’

3.3.1.4. mage- + rut Nangangahulugan ang mage- na ‘may katangian na kaparis’ ng aydiya na iniimplay sa rut.

mage- + bola ----> magebola ‘gabola’
mage- + munggo ----> magemunggo ‘gamunggo’
mage- + sapok ----> magesapok ‘gabuhok’
mage- + bahay ----> magebahay ‘gabahay’

3.3.1.5. make- + rut Nangangahulugan ang make- ng ‘marami’ ang aydiya na iniimplay ng rut.

make- + orat ----> makeorat ‘matubig’
make- + beloy ----> makebeloy ‘mabahay’
make- + sorut ----> makesorut ‘masalita’
make- + ikan ----> makeikan ‘maisda’

3.3.2. Rut/Istem + Infiks

3.3.2.1. Rut/Istem + -ulu- Nangangahulugan ang -ulu- na 'medyo' o 'may pagka-' sa rut/istem.

alayu + -ulu- ----> ulualayu 'malayo-layo'
mahedep + -ulu- ----> mulumahedep 'mahirap-hirap'
malatom + -ulu- ----. mulumalatom 'maitim-itim'
mahena + -ulu- ----> mulumahena 'mahina-hina'

3.4. Pronawn

Maigugrupo ang pronawn sa personal, dimonstrativ, at interogativ.

3.4.1. Personal

Maigugrupo ang mga personal na pronawn sa nominativ, jenitiv, at lokativ/posesiv.

3.4.1.1. Nominativ

person		namber		
<i>singular</i>		<i>p lural</i>		
	proklitik	ingklitik	proklitik	ingklitik
<i>fers</i>	aku	ok	ikami	kami
<i>sekend</i>	ikaw	ka	ikamu	kamu
<i>terd</i>	eya	eya	ide	ide
<i>duwal</i>	ikita	kita	ikitam	kitam

Sa singular ang fers-person at sekend-person ay nagbabago pag ingklitik.

Sa plural ang terd-person lang ang di nagbabago pag ingklitik.

3.4.1.2. Jenitiv

person	number	
	<i>singular</i>	<i>plural</i>
<i>fers</i>	ku	mi
<i>sekend</i>	mu	yu
<i>terd</i>	na	de
<i>duwal</i>	ta	tam

Maliban sa singular na sekend-person at terd-person ang bawat form ay kamuka sa ultimang silabol ng nominativ na form.

3.4.1.3. Lokativ/Posesiv

person	number	
	<i>singular</i>	<i>plural</i>
<i>fers</i>	deku	dikami
<i>sekend</i>	dekaw	dikamu
<i>terd</i>	diya	dide
<i>duwal</i>	dikita	dikitam

Iisa ang form para sa lokativ at posesiv. Ang morfim na de- ay regular na umaapir sa bawat form. Nadidilit ang vawel ng prefiks sa ilang form.

3.4.2. Dimonstrativ

Ang mga demonstrativ na pronawn ay maigugrupo sa nominativ, jenitiv, lokativ/posesiv, at komparativ.

3.4.2.1. Nominativ

distansya sa ispiker	artikel	pronawn
<i>napakalapit sa o hawak ng o nasa ispiker</i>	i	oyo
<i>malapit-lapit sa at di hawak ng o wala sa ispiker</i>	i	wina
<i>malayo sa ispiker</i>	i	non

Present ang artikel sa bawat form ng rut.

3.4.2.2. Jenitiv

distansya sa ispiker	syort-form ng keys-morfim na <i>ni-</i>	artikel	pronawn
<i>napakalapit sa o hawak ng o nasa ispiker</i>	n-	i	oyo
<i>malapit-lapit sa at di hawak ng o wala sa ispiker</i>	n-	i	wina
<i>malayo sa ispiker</i>	n-	i	non

Nabubuo ang jenitiv na form sa pamamagitan ng kombinasyon ng **ni-** at ng nominativ na form ng dimonstrativ. Nadidilit ang vawel ng prefiks.

3.4.2.3. Lokativ/Posesiv

distansya sa ispiker	syort-form ng keys-morfim na <i>de</i>	artikel	pronawn
<i>napakalapit sa o hawak ng o nasa ispiker</i>	d-	i	oyo
<i>malapit-lapit sa at di hawak ng o wala sa ispiker</i>	d-	i	wina
<i>malayo sa ispiker</i>	d-	i	non

Nabubuo ang lokativ sa pagsasama ng **de-** at nominativ form ng dimonstrativ. Obligating nadidilit ang vawel ng prefiks.

3.4.2.4. Komparativ

distansya sa ispiker	komparativ na afiks	artikel	pronawn
<i>napakalapit sa o hawak ng o nasa ispiker</i>	mage-	i	oyo
<i>malapit-lapit sa at di hawak ng o wala sa ispiker</i>	mage-	i	wina
<i>malayo sa ispiker</i>	mage-	i	non

Nabubuo ang komparativ na form sa pagsasama ng komparativ na afiks at nominativ na form ng dimonstrativ. Nagkakaron ng pagdilit sa vawel na /i/.

3.4.3. Interrogativ

singular	plural
anu 'ano'	uluanu
inu 'sino'	uluinu/inu-inu
denu 'saan'	duludenu
pide 'ilan'	pulupide
magkanu 'magkano'	mulumagkanu
papalanu 'papano'	pulupálanu
mageanu 'gaano'	0

Sa taas nagiging plural ang interrogativ sa pamamagitan ng pag-infiks ng -ulu- sa singular na rut maliban sa 'gaano'

3.5. Keysmarker

Ang keysmarker sa Tagedulos ay artikel at preposisyon. Parehong nagkakaron ng pagbabago ang plural form sa pamamagitan ng safiks na -de.

3.5.1. Artikel

	singular	plural
nominativ	i/un 'ang'/'si'	ide

Pag singular ang artikel, umaalterneyt ang 'un'

3.5.2. Preposisyon

	singular	plural
jenitiv	ni/nun 'ni'/'ng'	nide
lokativ	de 'sa'/'kay'	dide

Pag singular ang jenitiv na preposisyon, umaalterneyt ang 'nun'

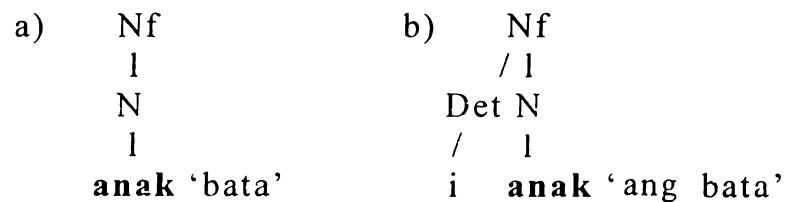
TSAPTER 4. SINTAKS

Ang kakayahan sa wika ng isang Tagebulos ay nakikita sa kakayanan nya na magsalita ng kahit anong sentens sa wika nya. Didiskasin sa bahaging ito ang iba't-ibang paraan ng paggawa nya ng mga sentens.

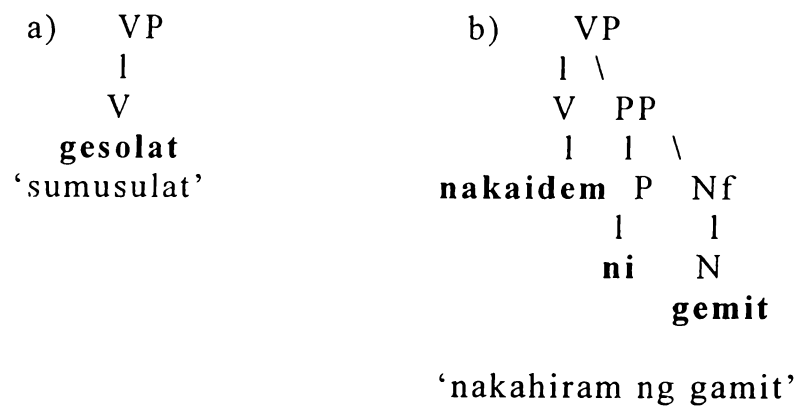
4.1. Mga Preys

Nagsisimula ang pagbubuo ng sentens sa pagbubuo ng preys.

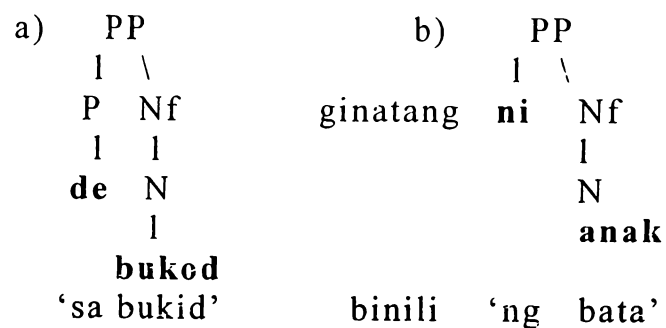
4.1.1. Nawn-preys Nawn ang hed

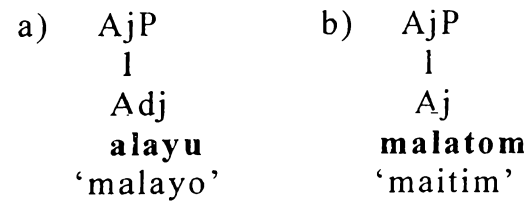
4.1.2. Verb-preys Verb ang hed

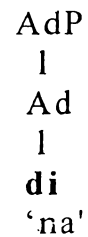
4.1.3. Preposisyon-preys Preposisyon ang hed.

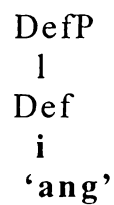
4.1.4. Ajektiv-preys --Ajektiv ang hed.

4.1.5. Adverb-preys Adverb ang hed.

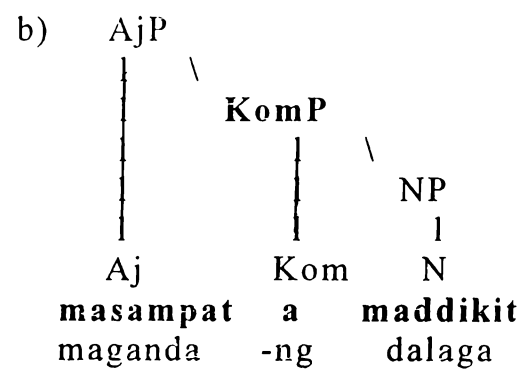
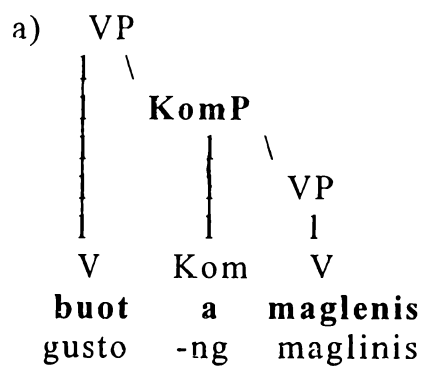

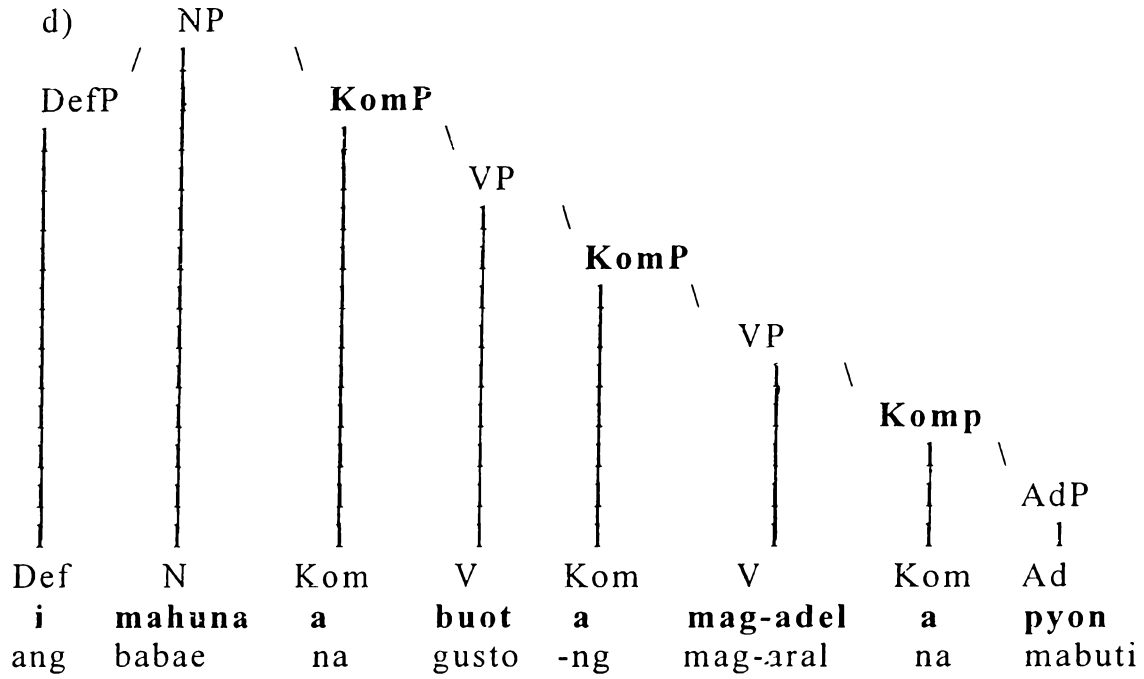
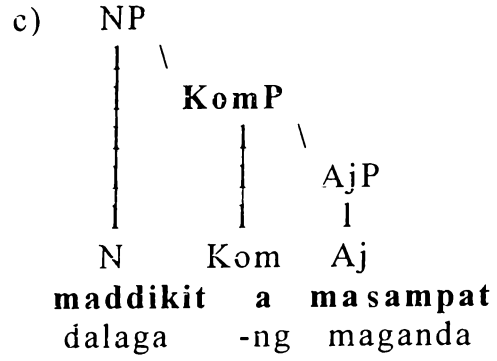
4.1.5. Definitayser-preys Definitayser ang hed

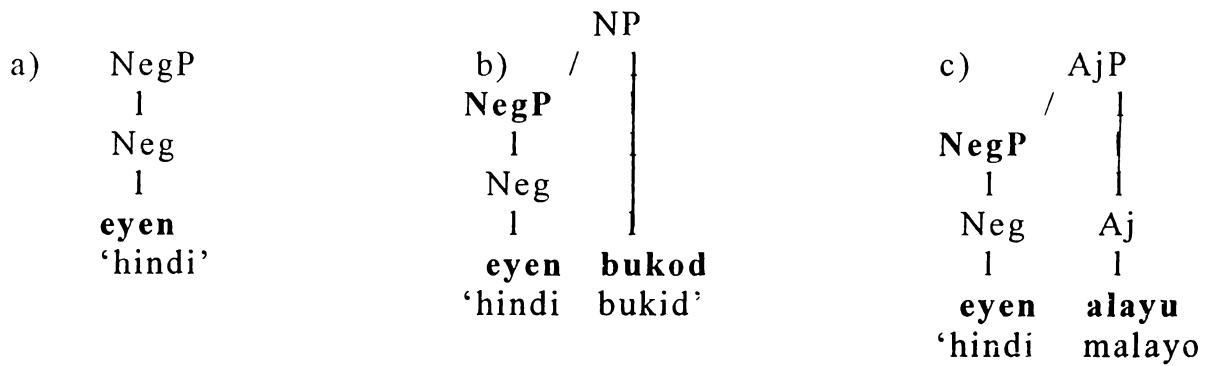
4.1.6. Komplimentayser-preys Komplimentayser ang hed.

Ipinapakita sa baba ang ilang halimbawa ng envayronment ng komplimentayser-preys.

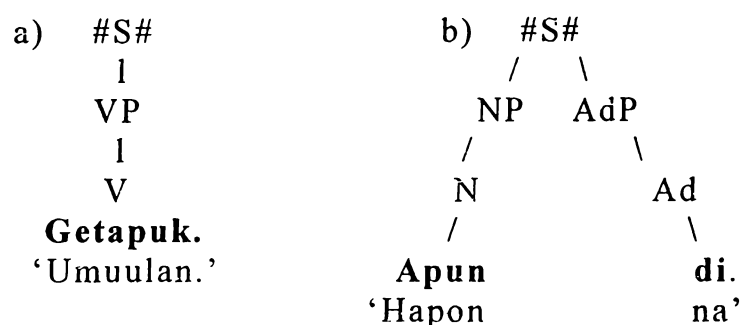

4.1.7. Negeysyon-preys -- Negeysyon ang hed.

4.2. Mga Sentens

Ang sentens ay binubuo ng isa o dalawang preys o higit pa.

Maigugrupo ang mga sentens sa Tagebulos sa tatlo: simplol, kompawnd at kompleks. Simplol ang sentens kung ito ay may isa o isang grupo ng predikeyt, o kung ay may isa o isang grupo ng sabjek at isa o isang grupo ng predikeyt. Kompawnd ang sentens kung binubuo ito ng mga simplol na sentens na pinagsasama ng mga koordineyting na konjangsyon tulad ng 'ta' 'o', o 'misan' Samantala, kompleks ang sentens kung binubuo ito ng mga simplol ng sentens na pinagsasama ng subordineyting na konjangsyon gaya ng 'be' o kaya'y binubuo ito ng isang independent na klos at ng isa o higit pang dependent na klos.

4.2.1. Mga Simplol na Sentens

Maigugrupo sa dalawa:

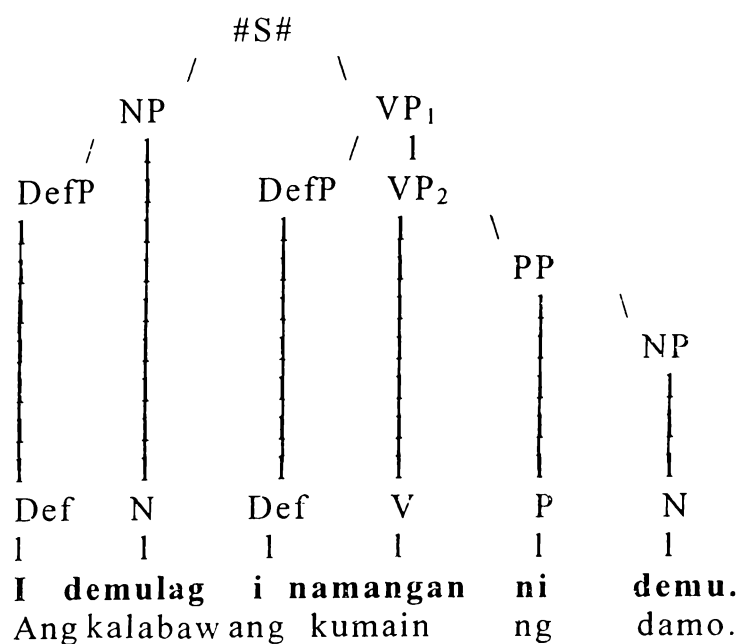
4.2.1.1. **Predikativ** -- Binubuo ng sajbek at ng predikeyt.

4.2.1.1.1. **Definit** May definitayser ang sabjek at ang predikeyt.

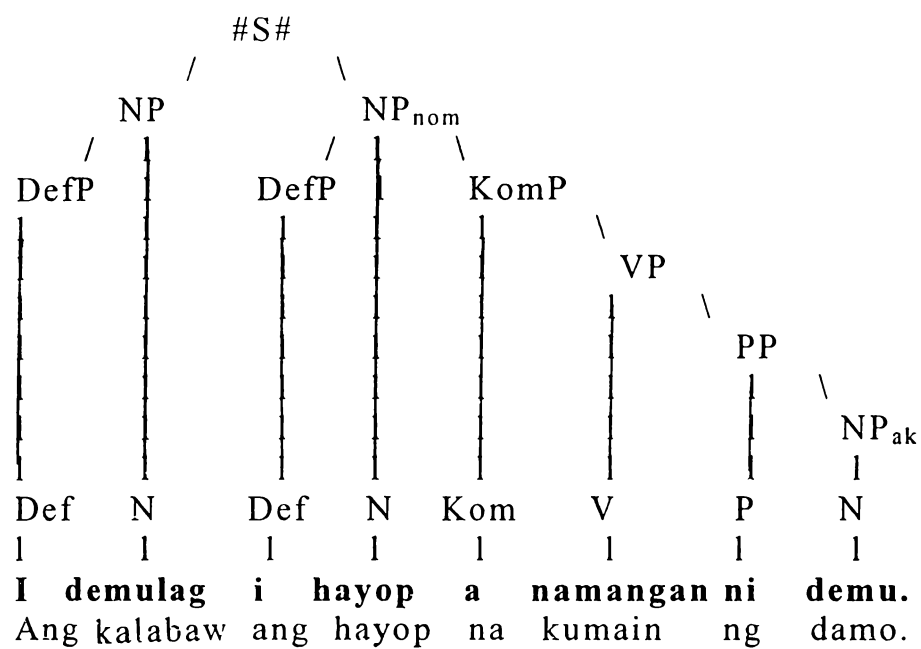
Maigugrupo sa **verbal** kung verb ang hed ng predikeyt o sa **nanverbal** kung

nawn, ajektiv o partikel ang hed ng predikeyt.

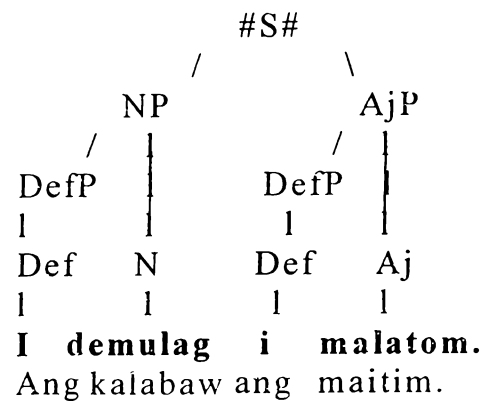
a) verb ang hed

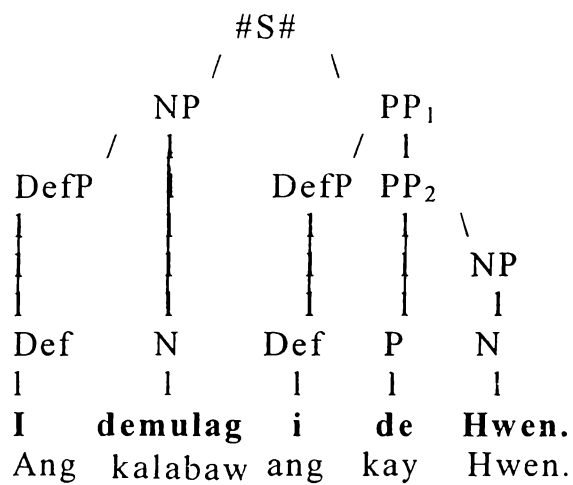
b.) nawn ang hed ng predikeyt

c) ajektiv ang hed ng predikeyt

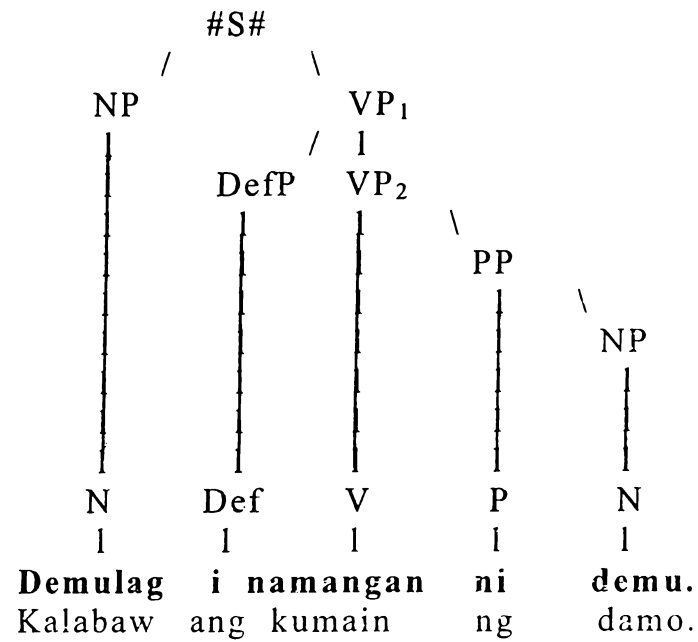

d) partikel na preposisyon ang hed

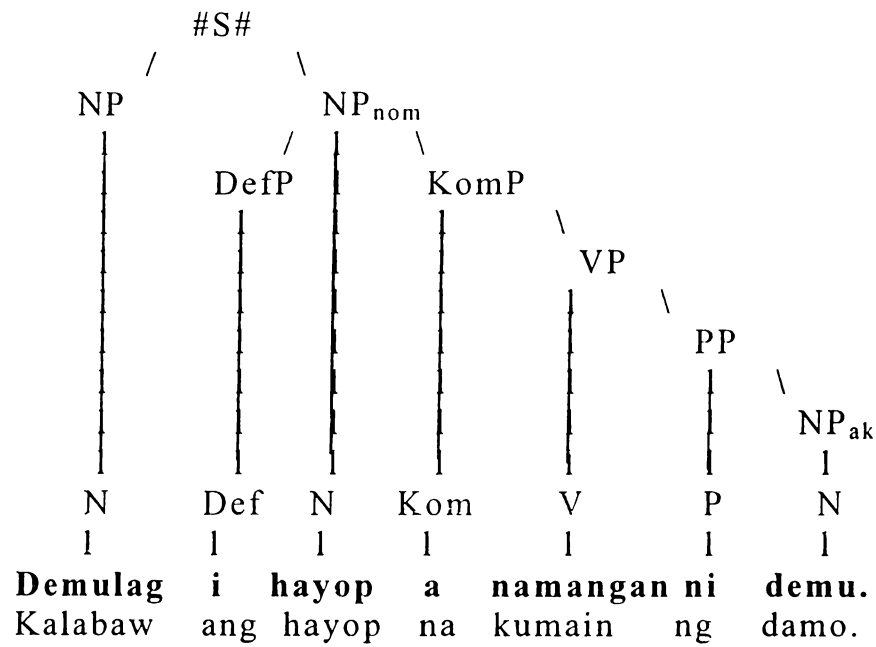

4.2.1.1.2. Indefinit Walang definitayser ang sabjek; meron ang predikeyt. Maigugrupo sa **verbal** kung verb ang hed ng predikeyt o sa **nanverbal** kung nawn, ajektiv o partikel ang hed ng predikeyt.

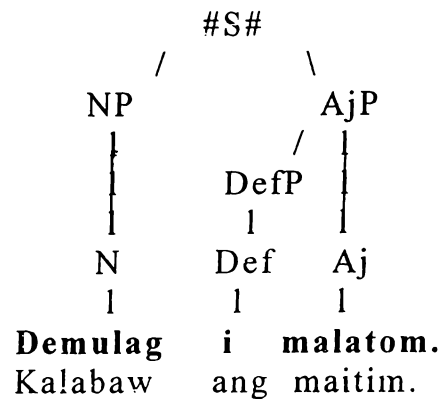
a) verb ang hed ng predikeyt

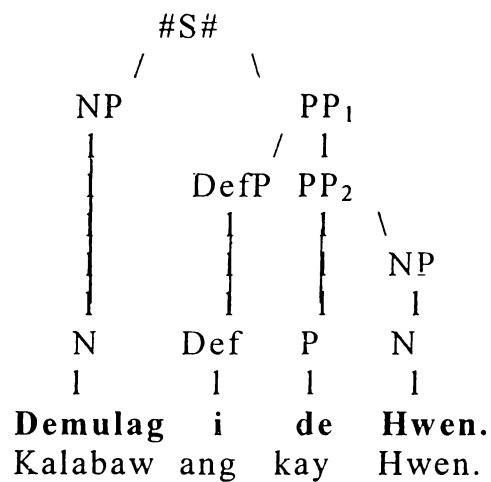
b) nawn ang hed ng predikeyt

c) ajektiv ang hed ng predikeyt

d) partikel na preposisyon ang hed ng predikeyt

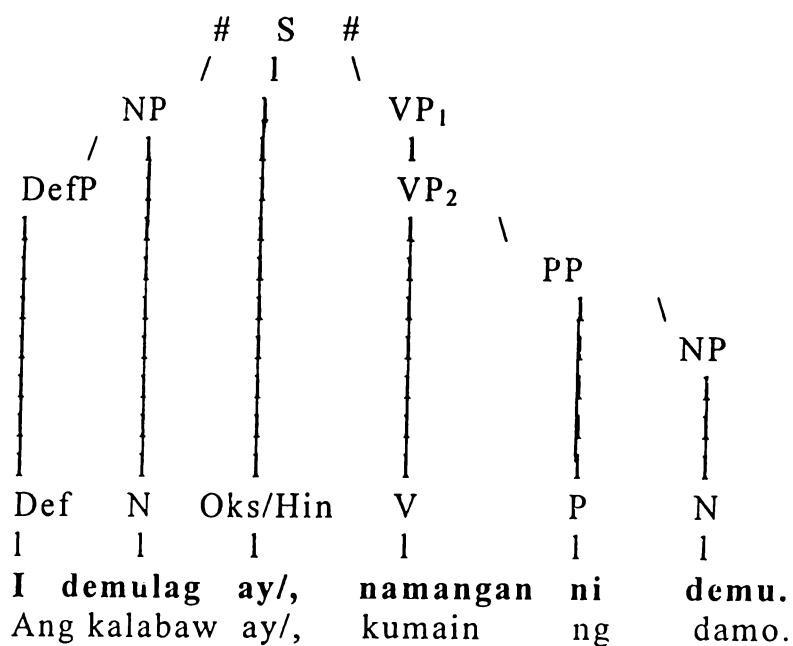

4.2.1.1.3. Sitweysyunal -- May definitayser ang subjek; wala ang predikeyt. Maigugrupo sa **verbal** kung verb ang hed ng predikeyt o sa **nanverbal** kung nawn, ajektiv o partikel ang hed ng predikeyt. Ang pagjenereyt ng mga sentens na ito mula sa definit ay maaring sa ganitong paraan. Una, ang pagkawala ng definitayser sa harap ng verb. Pangalawa, ang pagkakaron ng oksilyari na salita o ng sandaling paghinto pagkasabi ng subjek. Alin man sa

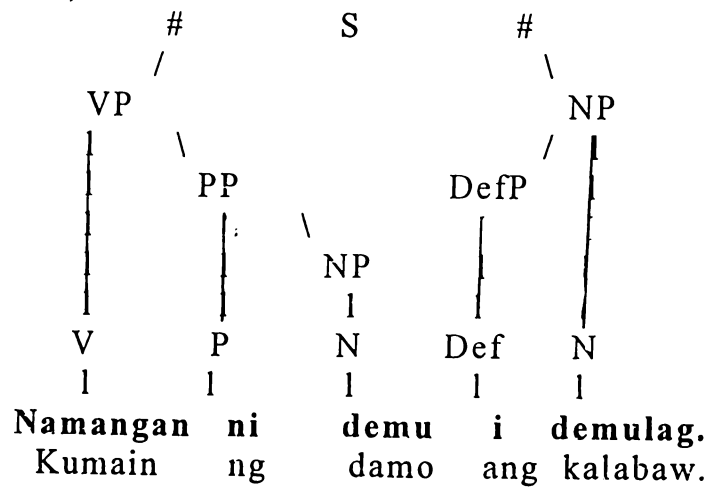
dalawa ay tumutulong para magkaron ng koneksyon ang predikeyt at ang sabjek. Pagkatapos, nawawala ang oksilyari o pos at lumilipat ang predikeyt sa unahan. Maari rin na ganitong paraan - agad na lumilipat ang predikeyt sa unahan pagkawala ng definitayser sa predikeyt.

a) verb ang hed ng predikeyt

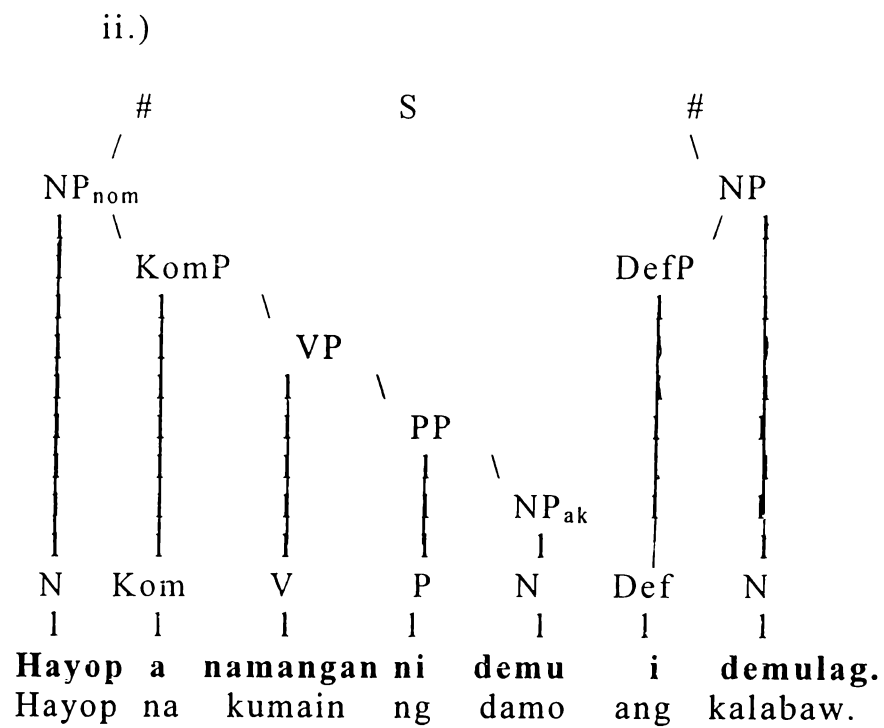
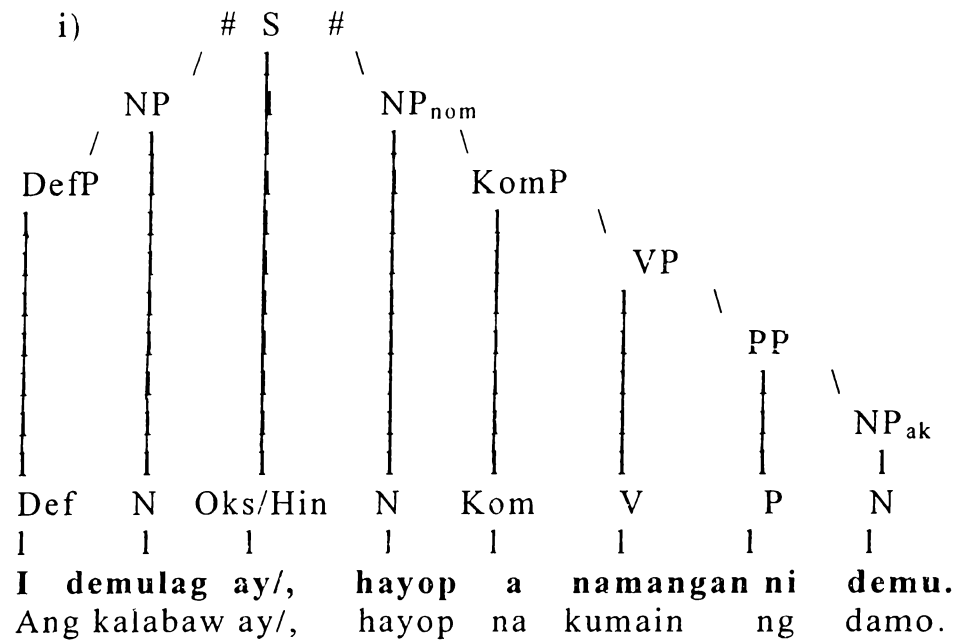
i)

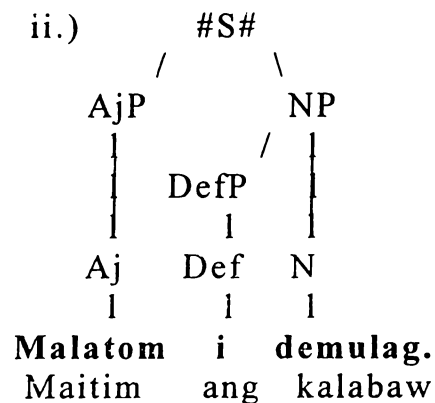
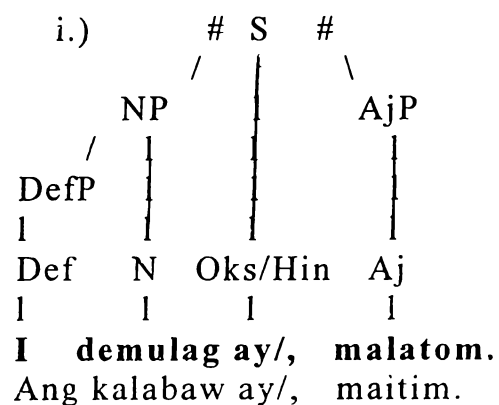
ii)

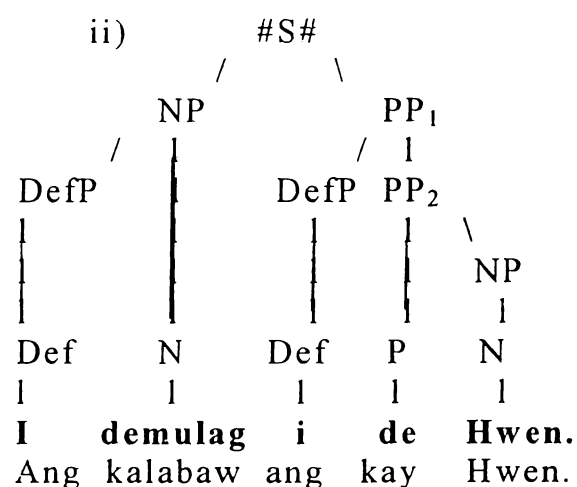
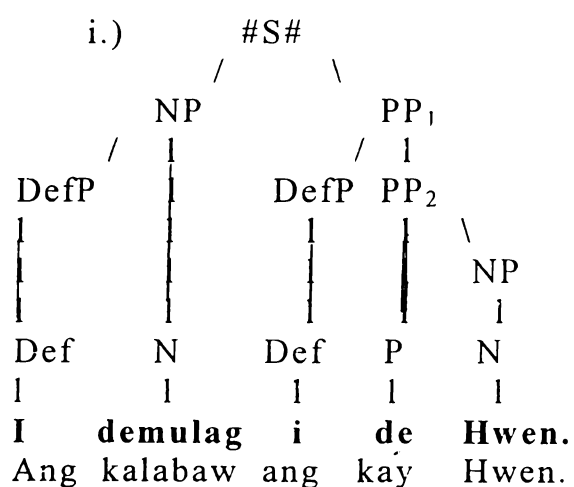
b) nawn ang hed ng predikeyt

c) ajektiv ang hed ng predikeyt

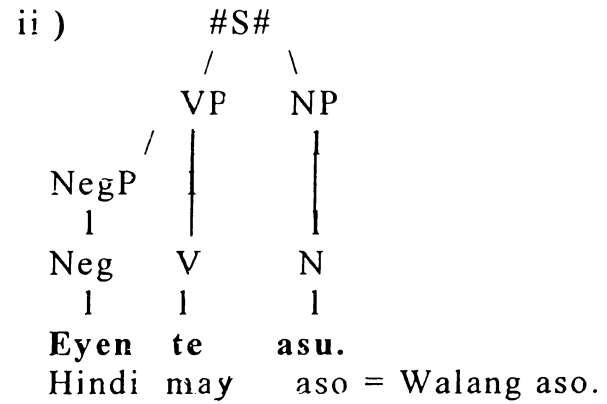
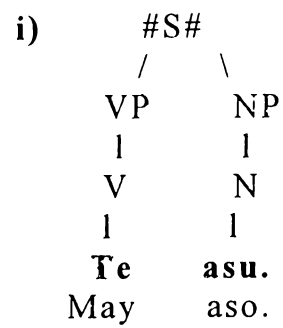
d) partikel na preposisyon ang hed ng predikeyt

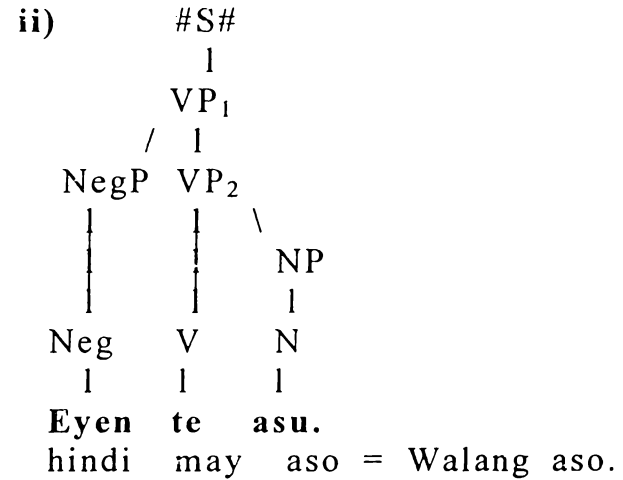
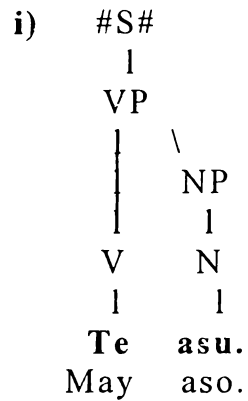
4.2.1.2. Nampredikativ

4.2.1.2.1. Eksistensyal – May ‘te’ o ‘ante’ Maaring irepresent ng dalawang paraan ang istraktsur ng mga sentens na nasa ganitong klase gaya ng makikita sa baba.

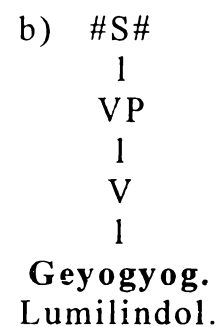
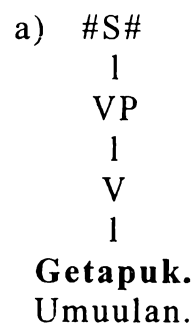
a) ang NP ay nominativ

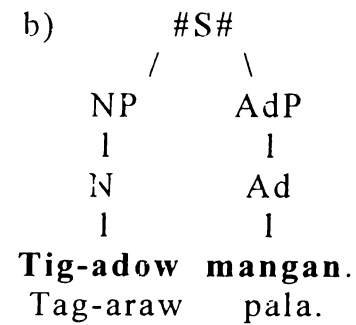
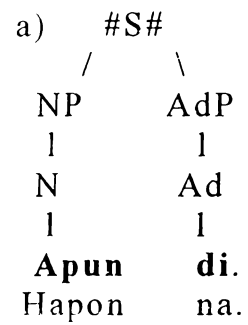
b) ang NP ay akyusativ

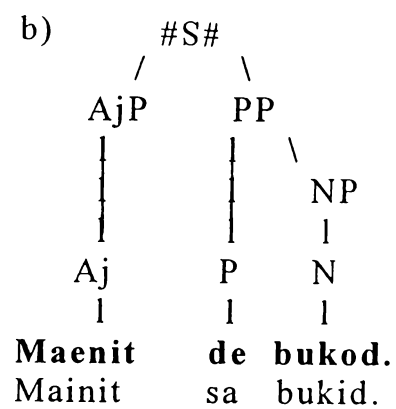
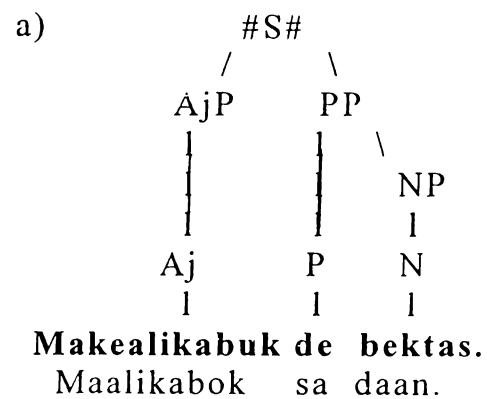
4.2.1.2.2. Mitsurolojikal Pangyayaring dulot ng kalikasan.

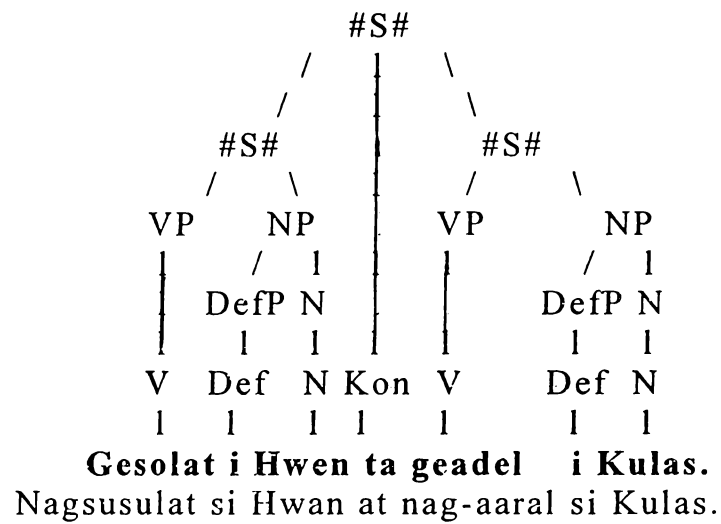
4.2.1.2.3. Temporal Nagsasabi ng oras o okasyon o parahanon.

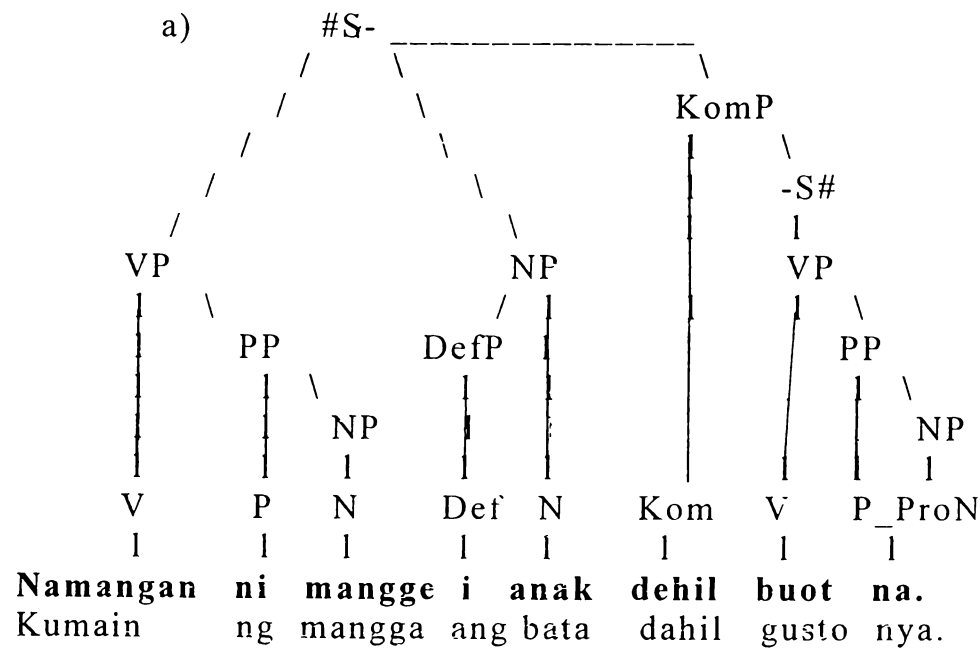
4.2.1.2.4. Deskriptiv Inuunahan ng ajektiv

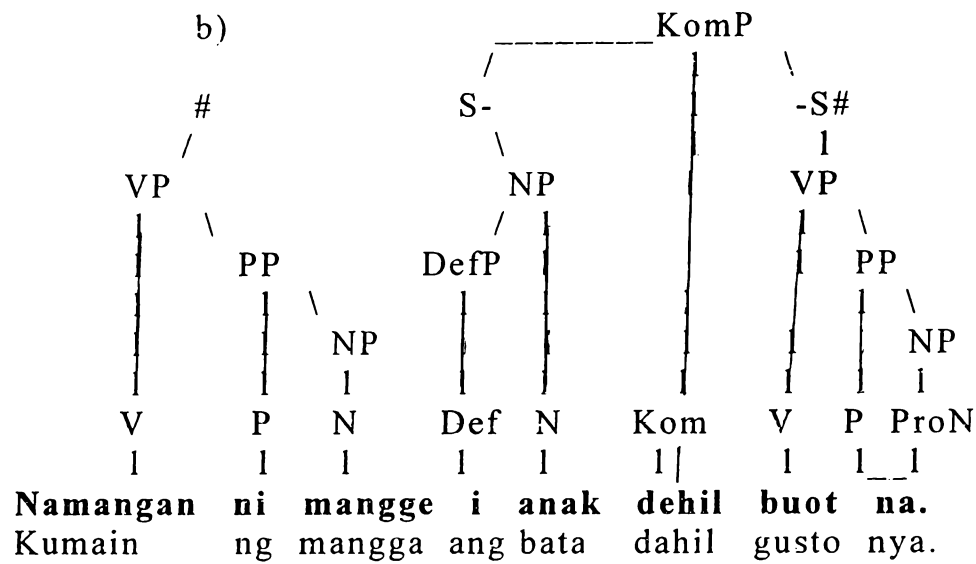

4.2.2. Mga Kompawnd na Sentens -- May koordineyting na konjangsyon.

4.2.3. Mga Kompleks na Sentens May subordinateyting na konjangsyon o dependent na klos. Isang halimbawa ng kompleks na sentens na '**Namangan ni mangge i anak dahil buot na.**' ay maaring irepresent ang istraktsur sa pamamagitan ng alinman sa dalawa sa baba..

4.3. Sintaks ng Verb

4.3.1. Agriment sa Subjek

Sa sentens na

- [Gesolat]_{sing} [i Hwen]._{sing}. 'Nagsusulat si Hwan.
- [Getangos]_{sing} [i anak]._{sing} 'Umiiyak ang bata.'
- [Gepinagsolat]_{plu} [ide Hwen]._{plu} 'Nangagsusulat sila Hwan.
- [Gepinagtangos]_{plu} [ide manganak]._{plu} 'Nangag-iiyakan ang mga bata.

ang verb ay umaagri sa namber ng subjek.

4.3.2. Voys

Sa mga verbal na sentens nalalaman ng nagsasalita o nakikinig kung ang subjek ng sentens ay ang syang gumagawa ng verb o hindi sa pamamagitan ng pag-aydentifay sa voys ng verb. Ang voys ay nakapaluob sa

verb-forming na afiks na nasa subjantiv na aspek. Ayon sa mga form at mining ng mga afiks sa rut merong aktiv, pasiv at midel na voys.

4.3.2.1. Aktiv

Aktiv ang voys kapag ang aksyon ay ginagawa ng subjek tulad ng mga sumusunod na halimbawa.

- a. **Namangan i Hwen.** 'Kumain si Hwan.'
- b. **Gesolat ide Kulas.** 'Nagsusulat sila Kulas'
- c. **Nagkapede i anak.** 'Natutulog ang bata.'

4.3.2.2. Pasiv

Sa mga sentens na may pasiv na voys, walang ginagawa ang subjek. Sa halip ang subjek ang pinupuntirya at pinangyayarihan at ginagawan ng aksyon. Nakikita ang ganitong relasyon ng verb sa subjek sa mga sentens na:

- a. **Nagetang di i mangge.** 'Nabili na ang mangga.'
- b. **Pinangan ni Hwen i mangge.** 'Kinain ni Hwan ang mangga.'
- c. **Nabbilawen ok i lubid.** 'Nabitawan ko ang lubid.'

4.3.2.3. Midel

May mga sentens na ang verb ay ginagawa ng subjek pero ang subjek din mismo ang tinatarget, pinangyayarihan at ginagawan ng aksyon ng verb. Bumabalandra o bumabalik sa subjek ang ginagawang aksyon na ginagawa nya rin mismo. Ang ganitong klaseng verb ay di sapat at akma nang tawaging aktiv lamang dahil ang subjek din ang pinangyayarihan o bumabalik ang aksyon sa kanya. Di rin sapat at akma nang tawaging pasiv kahit na ang subjek ang pinangyayarihan o binabalikan ng aksyon dahil malinaw na ang subjek

rin ang gumagawa ng aksyon. Ikinukunsider na ang ganitong verb na di lamang aktiv o di lamang pasiv kundi pinaghalong aktiv at pasiv na midel.

Ang mga sumusunod na sentens ay nagpapakita ng midel na voys ng verb.

- a. Nagkabunguan i manganak.** ‘Nagkabunguan ang mga bata.’
- b. Gekainggitang ide.** ‘Nagkainggitan sila.’
- c. Nagpakapyon a mag-adel i maddikit.** Nagpakahusay mag-aral ang dalaga.’

Sa a) ang subjek ay isang grupo ng mga bata. Bawat isa sa kanila ay subjek na nakabunggo sa alinman sa kapwa nila subjek. Bawat isa rin sa kanila ay target at pinangyarihan ng aksyon. Bumabalik ang aksyon na ginawa ng mga subjek sa subjek din mismo. Ganito rin ang nangyari sa b).

Sa c) ang verb ay ginawa ng subjek at ang target at ginawan ng aksyon ay ang subjek din.

4.3.3. Keys ng Verb

Ang keys ng verb sa Tagedulos ay nangangahulugan ng relasyon ng verb sa subjek kung papano ginagawa ng subjek ang verb o kung papano nagagawa ang verb sa subjek. Ang verb ang syang nagdedetermin sa nangyayari sa subjek at nagagawa nito at dahil dito ay umaagri ang subjek sa keys ng verb. Tignan halimbawa ang mga sentens sa baba.

- a. Ginumatang i anak.** ‘Bumili ang bata.
- b. Nakigetang i anak.** ‘Nakibili ang bata.

c. Nakagetang i anak: ‘Nakabili ang bata.’

Ang verb sa a), b) at c) ay pareparehong mga nasa unahan ng subjek, mga predikyt, mga aktiv, at nasa aspek na gnw. Pero magkakaiba ang keys nila. Sinasabi sa a) ang sinaja at ipinasyang aksyon ng subjek. Sinasabi sa b) ang sinasabi sa a) saka ang aydiya ng pakikisa ng aktor sa ginagawa ng ibang aktor na implisit sa sentens. Samantala, sinasabi sa c) ang dalawang posibleng relasyon ng verb sa subjek. Una, ang sinasabi ng verb na katulad sa a) saka ang aydiya ng kakayanan ng subjek sa paggawa ng aksyon. Pangalawa, ang kabaligtaran ng sinasabi sa a), ang di sinaja at pinalanong aksyon ng subjek.

Ayon sa mga deyta ang mga posibleng keys ng verb ay ang mga sumusunod. Kasama ng bawat pangalan ng keys ang isang eksampol.

4.3.3.1. aktor

[Gesolat]_{akt} [un ulittaw]_{akt}. ‘Nagsusulat ang binata.’

4.3.3.2. gowl

[Pinangan]_{go} ni Hwen [i mangge]_{go}. ‘Kinain ni Hwan ang mangga.’

4.3.3.3. benefisyari

[Pinakipangan]_{ben} ni Hwen [i anak]_{ben}. ‘Ikinain ni Hwan ang bata.’

4.3.3.4.direksyunal

[Kinumang]_{dir} [i beloy]_{dir} ni manganak. Pinuntahan ang bahay ng mga bata.

4.3.3.5. lokativ

[Pinedean]_{lok} [i beloy]_{lok}. ‘Tinulugan ang bahay.’

4.3.3.6. kosal

[Pinagtaptap]_{ko} [i maddikit]_{ko}. ‘Pinaglaba ang dalaga.’

4.3.3.7. instrumental

[Ioyo]_{ins} i [pinansolat]_{ins} ko. ‘Ito ang pinansulat ko.’

4.3.3.8. referensyal

[Painagsurotan]_{ref} nide [i piyon]_{ref} a bereta. ‘Pinag-usapan nila ang magandang balita.’

4.3.3.9. resiprokal

[Dekainggitan]_{res} [i manganak]_{res}. ‘Nagkainggitan ang mga bata’

4.3.3.10. abilitativ

[Nakaidem]_{ab} [i Hwen]_{ab} ni gemit. ‘Nakahiram si Hwan ng gamit.’

4.3.3.11. aksidental

[Nakabunggo]_{aks} [i Hwen]_{aks} ni anak. ‘Nakabunggo si Hwan ng bata.’

4.3.3.12. partisipativ

[Nakiidem]_{par} [i Hwen]_{par} ni gemit. ‘Nakihiram si Hwan ng gamit.’

4.3.4. Aspek

Ang **aspek** ang nagpapakita ng relasyon ng kaganapan ng aksyon o pangyayari o kalagayan ng verb sa pagsasabi nito. Nilimit lamang ito sa anim. Una ay ang **sabjangtiv** na nagpapahayag ng hindi pa siguradong mangyayari. Ito ay ‘baka’ o ‘sana’ ay mangyari ang verb. Pangalawa, ang **imperativ** na mangyayari kung susundin. Ang **infinitiv** ay kalimitang nakabuntot sa verb-preys, sa ajektiv-preys, o sa nawn-preys at ang kaganapan nito ay depende sa mga ito. Ang **gagawin** mangyayari pagkatapos ng ibang

aksyon. Ang **ginagawa** ay aktwal na nangyayari. At ang **ginawa** ay nangyari na at di na nangyayari ng sinasabi. Sa anim na aspek na ito, tinatayang ang sabjangtiv ang pinakamahalagang form dahil ito ang pinakaginagamit para madirayv ang ibang form ng infleksyon sa aspek. Isa sa matibay na batayan sa pagkonsider sa sabjangtiv bilang syang pinakauna at pinakamahalagang form ay ang sabjangtiv form na **umilok** na pag naging **ginawa** ay nagiging **inumilok**. Gayundin, ang imperativ ay sumusunod sa sabjangtiv sa maraming form ng infleksyon ng verb maliban sa ilang infleksyon na walang form ang imperativ.

4.3.4 1. Aspektwal na Infleksyon ng Verb

1 -um- + 'ilok 'tawa'

<i>Sab.</i>	umilok	'tumawa'
<i>Imp.</i>	umilok	'tumawa'
<i>Inf.</i>	neilok	'tumawa'
<i>Ggwn.</i>	neilok	'tatawa'
<i>Gngw.</i>	geilok	'tumatawa'
<i>Gnw.</i>	inumilok	'tumawa'

2. -in₁ + pangan 'kain'

<i>Sab.</i>	panganin	'kainin'
<i>Imp.</i>	panganin	'kainin'
<i>Inf.</i>	papangan	'kainin'
<i>Ggwn.</i>	papangan	'kakainin'
<i>Gngw.</i>	pepangan	'kinakain'
<i>Gnw.</i>	pinangan	'kinain'

3. $-in_2 + \text{witik}$ ‘hagis’

<i>Sab.</i>	witikin	‘ihagis’
<i>Imp.</i>	witikin	‘ihagis’
<i>Inf.</i>	wewitik	‘ihagis’
<i>Ggwn.</i>	wewitik	‘ihahagis’
<i>Gngw.</i>	pewitik	‘inihahagis’
<i>Gnw.</i>	winitik	‘inihagis’

4. $-in_3 + \text{pangan}$ ‘kain’

<i>Sab.</i>	panganin	‘ikain’
<i>Imp.</i>	panganin	‘ikain’
<i>Inf.</i>	papangan	‘ikain’
<i>Ggwn.</i>	papangan	‘ikakain’
<i>Gngw.</i>	pepangan	‘ikinakain’
<i>Gnw.</i>	pinangan	‘ikinain’

5. $-an + \text{‘ilok}$ ‘tawa’

<i>Sab.</i>	ilokan	‘tawanan’
<i>Imp.</i>	ilokan	‘tawanan’
<i>Inf.</i>	ilokan	‘tawanan’
<i>Ggwn.</i>	eilokan	‘tatawanan’
<i>Gngw.</i>	peilokan	‘tinatawanan’
<i>Gnw.</i>	inilokan	‘tinawanan’

6. $ma_1- + \text{degmak}$ ‘dapa’

<i>Sab.</i>	maddegmak	‘madapa’
<i>Inf.</i>	naddegmak	‘madapa’
<i>Ggwn.</i>	naddegmak	‘madadapa’
<i>Gngw.</i>	nagkadegmak	‘nadadapa’
<i>Gnw.</i>	nadegmak	‘nadapa’

7 **ma₂- + lenis** ‘linis’

<i>Sab.</i>	mallenis	‘malinis’
<i>Inf.</i>	nallenis	‘malinis’
<i>Ggwn.</i>	nallenis	‘malilinis’
<i>Gngw.</i>	nagkalenis	‘nalilinis’
<i>Gnw.</i>	nalenis	‘nalinis’

8. **ma₃- + but** ‘tapon’

<i>Sab.</i>	mabut	‘maitapon’
<i>Inf.</i>	mabut	‘maitapon’
<i>Ggwn.</i>	nabobut	‘maitatapon’
<i>Gngw.</i>	nagkabobut	‘naitatapon’
<i>Gnw.</i>	nabut	‘naitapon’

9. **mag- + surot** ‘salita’

<i>Sab.</i>	magsurot	‘magsalita
<i>Imp.</i>	magsurot	‘magsalita’
<i>Inf.</i>	gesurot	‘magsalita’
<i>Ggwn.</i>	gesurot	‘magsasalita’
<i>Gngw.</i>	gesurot	‘nagsasalita’
<i>Gnw</i>	nagsurot	‘nagsalita’

10. **mang- + idem** ‘hiram’

<i>Sab.</i>	mangidem	‘manghiram’
<i>Imp.</i>	mangidem	‘manghiram’
<i>Inf.</i>	nengidem	‘manghiram’
<i>Ggwn.</i>	nengidem	‘manghihiram’
<i>Gngw.</i>	gepangidem	‘nanghihiram’
<i>Gnw.</i>	nangidem	‘nanghiram’

11 **maka- + idem** ‘hiram’

<i>Sab.</i>	makaidem	‘makahiram’
<i>Inf.</i>	nakaidem	‘makahiram’
<i>Ggwn.</i>	nakaidem	‘makakahiram’
<i>Gngw.</i>	dekaidem	‘nakakahiram’
<i>Gnw.</i>	nakaidem	‘nakahiram’

12. **maki- + pangan** ‘kain’

<i>Sab.</i>	makipangan	‘makikain’
<i>Inf.</i>	nekipangan	‘makikain’
<i>Ggwn.</i>	nekipangan	‘makikakain’
<i>Gngw.</i>	gekipangan	‘nakikakain’
<i>Gnw.</i>	nakipangan	‘nakikain’

13. **pa- + idem** ‘hiram’

<i>Sab.</i>	paidem	‘pahiram’
<i>Imp.</i>	paidem	‘pahiram’
<i>Inf.</i>	peidem	‘pahiram’
<i>Ggwn.</i>	peidem	‘pahihihiram’
<i>Gngw.</i>	pepaidem	‘pinahihihiram’
<i>Gnw.</i>	pinaidem	‘pinahiram’

14. **pag- + taptap** ‘laba’

<i>Sab.</i>	pagtaptap	‘ipaglaba/paglabahin’
<i>Imp.</i>	pagtaptap	‘ipaglaba/paglabahin’
<i>Inf.</i>	pagtaptap	‘ipaglaba/paglabahin’

Ggwn. **pepagtaptap** ‘ipaglalaba/paglalabahin’
Gngw. **pepagtaptap** ‘ipinaglalaba/pinaglalaba’
Gnw. **pinagtaptap** ‘ipinaglaba/pinaglaba’

15. pang- + punas ‘punas’

Sab. **pangpunas** ‘pangpunas/ipangpunas’
Imp. **pangpunas** ‘pangpunas/ipangpunas’
Inf. **pangpunas** ‘pangpunas/ipangpunas’
Ggwn. **pangpunas** ‘pangpupunas/ipangpupunas’
Gngw. **pepangpunas** ‘pinangpupunas/ipinangpupunas’
Gnw. **pinangpunas** ‘pinangpunas/ipinangpunas’

16. paki- + pangan ‘kain’

Sab. **pakipangan** ‘pakikain/ikain’
Imp. **pakipangan** ‘pakikain/ikain’
Inf. **pekipangan** ‘pakikain/ikain’
Ggwn. **pekipangan** ‘pakikikain/ikakain’
Gngw. **pepapakipangan** ‘pinakikikain/ikinakain’
Gnw. **pinakipangan** ‘pinakikain/ikinain’

17 ka- + pyon ‘buti’

Sab. **kapyon** ‘ikabuti’
Inf. **kepyon** ‘ikabuti’
Ggwn. **kepyon** ‘ikabubuti’
Gngw. **gekapyon** ‘ikinabubuti’
Gnw. **kinapyon** ‘ikinabuti’

18. mappasale₁ + sale ‘sale’

Sab. **mappasale** ‘mapasali’
Inf. **nappasale** ‘mapasali’
Ggwn. **nappasale** ‘mapapasali’
Gngw. **nagkappasale** ‘napapasali’
Gnw. **napasale** ‘napasali’

19. **mappa₂- + adde** ‘dala’

<i>Sab.</i>	mappaadde	‘maipadala’
<i>Inf.</i>	nappaadde	‘maipadala’
<i>Ggwn.</i>	nappaadde	‘maipapadala’
<i>Gngw.</i>	nagkapaadde	‘naipapadala’
<i>Gnw.</i>	napaadde	‘naipadala’

20. **mapag- + taptap** ‘laba’

<i>Sab.</i>	mapagtaptap	‘maipaglaba’
<i>Inf.</i>	napagtaptap	‘maipaglaba’
<i>Ggwn.</i>	napepagtaptap	‘maipaglalaba’
<i>Gngw.</i>	nagkapagtaptap	‘naipaglalaba’
<i>Gnw.</i>	napagtaptap	‘naipaglaba’

21. **mapang- + lagedi** ‘lagari’

<i>Sab.</i>	mapanglagedi	‘maipanglagari’
<i>Inf.</i>	napanglagedi	‘maipanglagari’
<i>Ggwn.</i>	napanglagedi	‘maipanglalagari’
<i>Gngw.</i>	nagkapanglagedi	‘naipanglalagari’
<i>Gnw.</i>	napanglagedi	‘naipanglagari’

22. **magpa- + geang** ‘utang’

<i>Sab.</i>	magpagetang	‘magpautang’
<i>Imp.</i>	magpagetang	‘magpautang’
<i>Inf.</i>	gepagetang	‘magpautang’
<i>Ggwn.</i>	gepagetang	‘magpapautang’
<i>Gngw.</i>	gepagetang	‘nagpapautang’
<i>Gnw.</i>	nagpagetang	‘nagpautang’

23. **magpang- + abi** ‘gabi’

<i>Sab.</i>	magpang-abi	‘magpanggabi’
<i>Imp.</i>	magpang-abi	‘magpanggabi’
<i>Inf.</i>	gepang-abi	‘magpanggabi’
<i>Ggwn.</i>	gepang-abi	‘magpapanggabi’
<i>Gngw.</i>	gepang-abi	‘nagpapanggabi’
<i>Gnw.</i>	nagpang-abi	‘nagpanggabi’

24. magka- + anak ‘anak’

<i>Sab.</i>	magkaanak	‘magkaanak’
<i>Inf.</i>	gekaanak	‘magkaanak’
<i>Ggwn.</i>	gekaanak	‘magkakaanak’
<i>Gngw.</i>	gekaanak	‘nagkakaanak’
<i>Gnw.</i>	nagkaanak	‘nagkaanak’

25. makapag- + adel ‘aral’

<i>Sab.</i>	makapag-adel	‘makapag-aral’
<i>Inf.</i>	makapag-adel	‘makapag-aral’
<i>Ggwn.</i>	nakapag-adel	‘makakapag-aral’
<i>Gngw.</i>	gekapag-adel	‘nakakapag-aral’
<i>Gnw.</i>	nakapag-adel	‘nakapag-aral’

26. makipag- + gewes ‘laro’

<i>Sab.</i>	makipaggwes	‘makipaglaro’
<i>Imp.</i>	makipaggwes	‘makipaglaro’
<i>Inf.</i>	nekipaggwes	‘makipaglaro’
<i>Ggwn.</i>	nekipaggwes	‘makikipaglaro’
<i>Gngw.</i>	gekipaggwes	‘nakikipaglaro’
<i>Gnw.</i>	nakipaggwes	‘nakipaglaro’

27 magpaka- + benal ‘banal’

<i>Sab.</i>	magpakabenal	‘magpakabanal’
<i>Imp.</i>	magpakabenal	‘magpakabanal’
<i>Inf.</i>	gepakabenal	‘magpakabanal’
<i>Ggwn.</i>	gepakabenal	‘magpapakabanal’
<i>Gngw.</i>	gepakabenal	‘nagpapakabanal’
<i>Gnw.</i>	nagpakabenal	‘nagpakabanal’

28. mag- + ilok ‘tawa’ + -an

<i>Sab.</i>	mag-elokan	‘magtawanan’
<i>Imp.</i>	mag-elokan	‘magtawanan’
<i>Inf.</i>	geelokan	‘magtawanan’

<i>Ggwn.</i>	geelokan	‘magtatawanan’
<i>Gigw.</i>	geelokan	‘nagtatawanan’
<i>Gnw.</i>	nag-elokan	‘nagtawanan’

29. **ma-** + **bilaw** ‘bitaw’ –an

<i>Sab.</i>	mabbilawan	‘mabitawan’
<i>Inf.</i>	nabbilawan	‘mabitawan’
<i>Ggwn.</i>	nabbilawan	‘mabibitawan’
<i>Gngw.</i>	nagkabbilawan	‘nabibitawan’
<i>Gnw.</i>	nabbilawan	‘nabitawan’

30. **pa-** -idem ‘hiram’ + -in

<i>Sab.</i>	paidemin	‘pahiramin’
<i>Imp.</i>	paidemin	‘pahiramin’
<i>Inf.</i>	peidem	‘pahiramin’
<i>Ggwn.</i>	peidem	‘papahiramin’
<i>Gngw.</i>	pepaidem	‘pinpaahiram’
<i>Gnw.</i>	pinaidem	‘pinahiram’

31. **pag-** + **adel** ‘aral’ + -in

<i>Sab.</i>	pag-adelin	‘pag-aralin’
<i>Imp.</i>	pag-adelin	‘pag-aralin’
<i>Inf.</i>	pepag-adel	‘pag-aralin’
<i>Ggwn.</i>	pepag-adel	‘pag-aaralin’
<i>Gngw.</i>	pepapag-adel	‘pinag-aaral’
<i>Gnw.</i>	pinag-adel	‘pinag-aral’

32. **ka** + **surot** ‘usap’ + -in

<i>Sab.</i>	kasurutin	‘kausapin/kausap’
<i>Imp.</i>	kasurutin	‘kausapin/
<i>Inf.</i>	kakasurot	‘kausapin/kausap’
<i>Ggwn.</i>	kakasurot	‘kakausapin/kakausap’
<i>Gngw.</i>	pekasurot	‘kinakausap/kinakausap’
<i>Gnw.</i>	kinasurut	‘kainausap/kinausap’

33. **ka-** + **inggit** ‘inggit’ + -an

<i>Sab.</i>	kainggitan	kainggitan’
<i>Imp.</i>	kainggitan	kainggitan’
<i>Inf.</i>	keinggitan	kainggitan’
<i>Ggwn.</i>	keinggitan	kakainggitan’
<i>Gngw.</i>	pagkeinggitan	kinakainggitan’
<i>Gnw.</i>	kinainggitan	kinainggitan’

34. **pag-** + **adel** ‘aral’ + an

<i>Sab.</i>	pag-adelan	‘pag-aralin’
<i>Imp.</i>	pag-adelan	‘pag-aralin’
<i>Inf.</i>	pepag-adelan	‘pag-aralin’
<i>Ggwn.</i>	pepag-adelan	‘pag-aaralin’
<i>Gngw.</i>	pepapag-adelan	‘pinag-aaral’
<i>Gnw.</i>	pinag-adelan	‘pinag-aral’

35. **pa-** + **adde** ‘dala’ + -an

<i>Sab.</i>	paaddean	‘padalhan’
<i>Imp.</i>	paaddean	‘padalhan’
<i>Inf.</i>	paaddean	‘padalhan’
<i>Ggwn.</i>	paaddean	‘padadalhan’
<i>Gngw.</i>	pepaaddean	‘pinapadalhan’
<i>Gnw.</i>	pinaaddean	‘pinadalhan’

36. **paki-** + **adde** ‘dala’ + -an

<i>Sab.</i>	pakiaddean	‘pakidalhan’
<i>Imp.</i>	pakiaddean	‘pakidalhan’
<i>Inf.</i>	pekiaddean	‘pakidalhan’
<i>Ggwn.</i>	pekiaddean	‘pakikidalhan’
<i>Gngw.</i>	pepakiaddean	‘pinakikidalhan’
<i>Gnw.</i>	pinakiaddean	‘pinakidalhan’

37 **pang-** + **bol** ‘hawak’ + -an

<i>Sab.</i>	pangbolan	‘panghawakan’
<i>Imp.</i>	pangbolan	‘panghawakan’

<i>Inf.</i>	pangbolan	‘panghawakan
<i>Ggwn.</i>	pangbobolan	‘panghahawakan’
<i>Gngw.</i>	pepangbolan	‘pinanghahawakan’
<i>Gnw.</i>	pinangbolan	‘pinanghawakan’

38. **de- + puso** ‘puso’ +-in

<i>Sab.</i>	depusuin	‘isapuso’
<i>Imp.</i>	depusuin	‘isapuso’
<i>Inf.</i>	gedepusu	‘isapuso’
<i>Ggwn.</i>	gedepusu	‘isasapuso’
<i>Gngw.</i>	pedepusu	‘isinasapuso’
<i>Gnw.</i>	dinepusu	‘isinapuso’

39. **mappaki- + surot** ‘usap’ +-an

<i>Sab.</i>	mappakisurotan	‘mapakiusapan’
<i>Inf.</i>	nappakisurotan	‘mapakiusapan’
<i>Ggwn.</i>	nappakisurotan	‘mapapakiusapan’
<i>Gngw.</i>	nagkappakisurotan	‘napapakiusapan’
<i>Gnw.</i>	nappakisurotan	‘napakiusapan’

40. **magka- + bunggu** ‘bunggo’ +-an

<i>Sab.</i>	magkabungguan	‘magkabungguan’
<i>Inf.</i>	gekabungguan	‘magkabungguan’
<i>Ggwn.</i>	gekabungguan	‘magkakabungguan’
<i>Gngw.</i>	gekabungguan	‘nagkakabungguan’
<i>Gnw.</i>	nagkabungguan	‘nagkabungguan’

41. **makipag- + solat** ‘sulat’ + -an

<i>Sab.</i>	makipagsolatan	‘makipagsulatan’
<i>Imp.</i>	makipagsolatan	‘makipagsulatan’
<i>Inf.</i>	nekipagsolatan	‘makipagsulatan’
<i>Ggwn.</i>	nekipagsolatan	‘makikipagsulatan’
<i>Gngw.</i>	gekipagsolatan	‘nakikipagsulatan’
<i>Gnw.</i>	nakipagsolatan	‘nakipagsulatan’

4.3.4.2. Morfosintaktik na rul ng infleksyon ng verb

Narito ang pagdidirayv ng mga form ng verb sa aspek mula sa sabjangktiv.

Sab = (r + afiks)/(afiks + r)	Imp	Inf	Ggwn	Gngw	Gnw
r + -um-	~	-um- > ne-	~	-um- + ge-	sab + -in-
r + -in	~	k ₁ v ₁ + sab -in > 0	~	pe- + sab -in > 0	sab + -in- -in > 0
r + -an	~	~	k ₁ v ₁ + sab	pe- + sab	sab + -in-
ma- + r	0	m- > n-	~	m- > n- 0 > -gka-	m- > n- k ₁ > 0
mag- + r	~	mag- > ge-	~	~	m- > n-
mang- + r	~	m- > n- a- > e-	~	m- > p- 0 > ge-	m- > n-
maka- + r	0	m- > n-	~	ma- > ge-	m- > n-
maki- + r	~	ma- > ne-	~	ma- > ge-	m- > n-
pa- + r	~	a- > e-	~	pe- + sab	sab + -in-
pag- + r	~	~	pe- + sab	~	sab + -in-
pang- + r	~	~	~	pe- + sab	sab + -in-
paki- + r	~	a- > e-	~	pe- + sab	sab + -in-
ka- + r	0	a- > e-	~	ge- + sab	sab + -in-

TSAPTER 5. SAMARI, KONGKLUSYON AT REKOMENDASYON

5.1. Introdaksyon

Ang tisis na ito ay isang pag-aaral tungkol sa gramatikal na iskets ng Tagebulos, ang wikang sinasalita ng mga Dumagat sa baybayin ng Matawe, Dinggalan, Aurora. Layunin ng tisis na ito na makapagbigay ng analisis tungkol sa fonoloji, morfoloji, at sintaks ng wikang ito base sa obserbasyon, aveylabol na deyta at pag-aaral sa wika. Inaasahan na makakapagkontribyut ito sa patuloy na pag-aaral sa mga katutubong wika dito sa ating bansa. Ginamit sa fonoloji ang jenerativ na fonoloji base sa mga libro tungkol dito lalong lalo na ang libro nila Chomsky at Halle na “The Sound Pattern of English” Ginamit sa morfoloji ang tradisyunal na pag-aaral at idinagdag ang sariling analisis ng risertser hinggil sa infleksyon ng verb sa aspek. Ginamit sa sintaks ang resulta ng analisis ni Constantino sa maraming wikang katutubo dito sa Pilipinas at ang jenerativ na sintaks.

5.2. Fonoloji

Ang wikang pinag-aralan ay may limang vawel, dalawang semivawel at labing-anim na konsonant. Bawat tunog ay binigyan ng diskripsyon. May walong diftong. Ang silabol ay may istraktsur na (K)KV(K). Ang tatlong pinakahuling vawel lang ang pinapangalanan. Ultima ang huling silabol. Penultima ang bago ang huli at antepenultima ang bago ang penultima. Ayon sa jenerativ na fonoloji ang bawat tunog ay binubuo ng magkakasamang

distingktiv-fitsur at ang kaibhan ng isang tunog sa ibang tunog ay dahil sa kaibhan nito sa isa o higit pang distingktiv-fitsur. Labintatlong distingktiv-fitsur ang ikinunsider na mahalaga sa pag-aaral. Ang mga ito ay konsonantal, sonorant, silabik, voys, glotal, labyal, greyv, rawnd, palatal, koronal, antiryor, istraydent, hay, bak, nasal, kontinyuwant, lateral, deleyd-rilis, low, lengt, aksent, akyut, at tens. Ang pagkakaron ng distingktiv-fitsur ng tunog ay sumisimbolo sa sayn na '+', at ang pagkawala nito sa tunog ay sumisimbolo sa \emptyset . Ang sayn ay itinatabi sa kaliwa ng pinaigsing pangalan ng distingktiv-fitsur. Ang proseso ng pagbabago ng tunog ay nagsisimula sa **fonolojikal na representasyon**. Dito umaaplay ang una at huling **fonolojikal na rul** sa pagdidirayv ng **fonetik na representasyon**. Ang maraming pagbabago ng mga tunog sa wika ay nakita sa pagbabago ng tunog ng salitang 'eyen' pag katabi ng tunog ng isang salita, sa pag-afiks sa mga partikular na istem o rut ng tunog ng mga piling afiks tulad ng verb-forming na safiks na -in o -an, ng infiks na -ulu-, ng nawn-forming na safiks na -an, ng prefiks na pang-, ng infiks na -um-, ng verb-forming na prefiks na maka-, at ng ajektiv-forming na prefiks na ma-. Ang pagbabago ng tunog ay maaaring alinman sa mga sumusunod. Una ay sa pagkawala ng glotal na tunog na may pinaikling fonolojikal na rul na:

$$\begin{array}{c} [+glo] > 0 / [+kns] ___ \\ \text{-knt} \end{array}$$

O kaya'y sa rul na:

$$\begin{array}{c} [+glo] > 0 / [-kns] ___ [-kns] \\ \text{-knt} \end{array}$$

Pangalawa, sa pagkawala ng le na inirerepresent ng alinman sa dalawang rul na ito:

$$[:] > 0 / [\text{aks}]_ [\text{pal}]$$

$$[:] > 0 / _ [+kns]_2.$$

Pangatlo, sa pagbaba ng vawel na may rul na:

$$[+ha] > [+lo] / _ [+lo].$$

Pang-apat, sa pagkawala ng aksent na may rul na:

$$[+aks]_{a/p} > 0 _ [aks]_u.$$

Panlima, sa nasalisasyon na may rul na alinman sa mga sumusunod:

$$\begin{array}{c} [+na] > [+na] / _ [+lab] \\ +kor \quad +lab \end{array}$$

$$> [+na] / _ [+ba] \\ +ba$$

$$\begin{array}{c} [+na] > [+na] / _ [+kor] \\ +ba \quad +kor \end{array}$$

$$> [+na] / _ [lab] \\ +iab$$

$$[-na] > [+na] / [+na] _.$$

Pang-anim, sa pagiging gre ng vawel na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+ak] > [+gre] / [+gre] _ \\ -kns \quad -kns \quad +kns \end{array}$$

$$\begin{array}{c} [+gre] > [+ak] / _ [+gre]. \\ -kns \quad -kns \quad -kns \end{array}$$

Pampito, sa pagiging le ng vawel na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+lo] > [] / [+lo] _ \\ +ak \quad +ak \\ +aks \end{array}$$

Pangwalo, sa pagkawala ng tunog na [y] na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+ak] > 0 / [+ak] ____ [+ak]. \\ +kns \quad -kns \quad -kns \\ +pal \end{array}$$

Pangsyam, sa pananatili ng aksent o ng aksent at le na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+aks] > [+aks] / \underline{[-kns]} \\ +le \quad +le \end{array}$$

Pangsampu, sa metatasis ng lateral na konsonant ng salitang 'ulu' at ng reduplikeyted na konsonant ng rut na may rul na:

$$\begin{array}{c} [-lat] [+lat] > [+lat] [-lat] / ____ [-lat]. \\ +ak \quad +ak \quad +ak \\ +son \quad +son \quad +son \end{array}$$

Panglabing-isa, metatasis ng [+aks]_p at [-aks]_u na may rul na:

$$[+aks]_p [-aks]_u > [-aks]_p [+aks]_u / \underline{[-kns]_p [-kns]_u}.$$

Panlabingdalawa; pagiging gre ng konsonant na ak na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+ak] > [+gre] / [+gre] ____ [+gre]. \\ +kor \quad +ba \quad +ba \quad +ba \\ +son \quad -son \quad -kns \quad -kns \end{array}$$

Panlabingtatlo, sa pananatili ng glotal na tunog na may rul na:

$$\begin{array}{c} [+glo] > 0 / [+kns] ____ \quad (a) \\ -knt \\ \\ > [+glo] / [-kns] ____ \quad (b) \\ -knt \\ [+glo] > [glo] / [-kns] ____. \end{array}$$

-knt -knt

Panglabing-apat, sa pagdaragdag ng aksent na may rul na:

$$[-aks]_u > [+aks]_u / [+aks]_{a_}.$$

Panglabinglima, paglipat ng K₂ sa ibang silabol na may rul na:

$$[+kns]_{2p} > [+kns]_{1u} / [+glo] > 0.$$

-knt

Panglabing-anim, sa pagkakaran ng le ng vawel pag may aksent at open ang silabol na may rul na:

$$[-le] > [+le] / \overline{[+aks]}_{op}.$$

-kns

Panglabingpito, sa pagkakaran ng le ng vawel dahil sa impluwensya ng le ng katabing vawel. Ito ay may rul na:

$$[-le] > [+le] / ___[+le]$$

+aks

Panglabingwalo, sa pag-iisa ng magkamukang konsonant dahil sa pagkawala ng isa na may rul na:

$$[+na] > 0 / ___[+na].$$

Panglabingsyam, sa pagiging isa ng magkamukang vawel dahil sa pagkawala ng una na may rul na:

$$[+gre] > 0 / ___[+gre]$$

+aks
+le

$$[-kns] > 0 / ___[-kns].$$

+ak +ak

+le

Panghuli, sa reduplikeysyon ng K_1 ng rut na may rul na:

$$0 > [+kns]1r / ___[+kns]1af.$$

5.3. Morfoloji

Ang pagbubuo ng mga salita na binigyan ng pag-aaral ay ang pagbubuo sa pamamagitan ng afiks para makabuo mga kompleks na nawn, verb, ajektiv, pronawn, artikel, at preposisyon. Tinangkang magbigay ng kahulugan sa bawat afiks. Para sa nawn ginamit ang mga sumusunod na prefiks sa rut: **ka-**, **pag-**, **pa-**, **pang-**, **mag-**, **tig-**, **tage₁**, at **tage₂**, at ang mga sumusunod na safiks: **-an**, **-in**.

Sa pagbubuo ng verb ginamit ang mga prefiks na **ma-**, **mag-**, **mang-**, **pa-**, **pang-**, **ka-**, **maka-**, **maki**, **paki**, at ang infiks na **-um-** at **-ulu-**, at ang mga safiks na **-an**, **in₁**, at **in₂**. Sa pagbubuo ng ajektiv ginamit ang mga prefiks na **ma-**, **maka-**, **mig-**, **mage-**, **make-**, at ang infiks na **-ulu-**.

Ang pronawn ay maigugrupo sa personal, dimonstrativ, at interogativ. Maigugrupo ang mga personal na pronawn sa nominativ na nabubuo sa pamamagitan ng definitayser at ng rut. Ang mga jenitiv na personal na pronawn ay nabubuo sa pamamagitan ng form ng nominativ at ng syort-form ng **ni-**. Ang mga lokativ/posesiv ay nabubuo sa pamamagitan ng nominativ na form at ng syort-form ng **de-**. Ang mga dimonstrativ na pronawn ay nominativ, jenitiv, lokativ, posesiv, at komparativ. Nabubuo ang nominativ na mga form sa tulong ng artikel at ng rut. Nabubuo ang mga jenitiv na

pronawn sa tulong ng nominativ at syort-form ng **ni-**. Nabubuc ang mga lokativ/posesiv sa pamamagitan ng nominativ na form at ng syort-form ng prefiks na **de-**. Ang mga komparativ na form ay nabubuo sa tulong ng mga nominativ na form at ng prefiks na **mage-**. Ang mga interogativ na pronawn ay may mga plural na form na nabubuo sa pamamagitan ng pag-infiks ng **-ulu-** maliban sa **mageanu** na walang plural na form.

Ang keysmarker ay dalawa: artikel at preposisyon. Nabubuo ang plural form ng artikel at preposisyon sa pamamagitan ng safiks na **-de**. Sa singular na nominativ na form ang artikel ay inaalterneytan ng **un**, gayundin sa jenitiv na form na inaalterneytan ng **nun**.

5.4. Sintaks

Ang kahusayan sa wika ay nakikita sa kakayahang magbuo ng mga freys at sentens na ayon sa mga rul ng sintaks sa Tagebulos. Nagsisimula ang pagbubuo ng sentens sa pagbubuo ng iba't-ibang freys. Ang mga freys ay verb-preys (**VP**), nawn-preys (**NP**), ajektiv-preys (**AjP**), adverb-preys (**AdP**), preposisyon-preys (**PP**), definitayser-preys (**DP**) komplimentayser-preys (**KomP**), at negeysyon-preys (**NegP**).

Ang sentens ay maaring simpol, kompawn o kompleks. Ang simpol na sentens ay maaring predikativ o nampredikativ. Ang predikativ na sentens ay definit, indefinit o sitweysyunal. Ang nampredikativ na sentens ay eksistensyal, mitsurolojikal, temporal o diskriptiv. Ang kompawnd na sentens ay nabubuo sa tulong ng konjangsyon na koordineyting, samantalang ang

komp'eks na sentens ay nabubuo sa tulong ng mga subordineyting na konjansyon o dependent na klos.

Ang verb ay kailangang umagri sa namber ng subjek sa ilang infleksyon. Ang verb ay may voys na aktiv, pasiv o midel. Ang voys na aktiv ay nagsasabi na ang subjek ang gumagawa ng aksyon. Ang voys na pasiv ay nagsasabi na ang subjek ay hindi ang syang gumagawa sa aksyon. Ang voys na midel ay nagsasabi na ang subjek ang gumagawa at tumatanggap ng aksyon. Ang keys ng verb ay **aktor, gowl, benefisyari, direksyunal, lokativ, kosal, instrumental, referensyal, resiprokal, abilitativ, aksidental, at partisipativ**. Sa aspek ang verb, mayrong sabjangtiv, imperativ, infinitiv, gagawin, ginagawa, at ginawa. Kamuka ng imperativ ang sabjangtiv sa lahat ng form maliban sa mga infleksyon na walang imperativ na form sa infleksyon. Ikinukunsider na ang sabjangtiv ang pinakaunang form na pinanggagalingan ng ibang form ng aspek sa pamamagitan ng mga morfosintaktik na rul.

5.5. Kongklusyon at Rekomendasyon.

Sa pag-aaral na ito, naipakita ang iba't-ibang proseso ng pagbabago ng mga tunog, ang mga afiks na ginagamit sa pagbubuo ng mga kompleks na salita, at ang iba'-ibang paraan ng pagbubuo ng mga sentens sa wikang Tagebulos. Kompara sa Tagalog, may pagkakaiba ang Tagebulos dito sa proseso ng pagbabago ng mga tunog. Sa halip na pagbaba ng /i/ sa [e] at ng /u/ sa [o] ang Tagalog ay may pagtaas ng /e/ sa [i] at ng /o/ sa [u]. Merong

pagkakatulad ang Tagabulos sa Tagalog sa pagbabago ng /ŋ/ sa [m] at [n]. Magkamukha halos ang afiks ng Tagalog at Tagabulos sa subjantiv na aspek pero magkaiba sa gagawin at ginagawa na aspek. Maraming pagkakatulad sa pagbubuo ng mga sentens, pero may pagkakaiba sa negeysyon-preys na wala ng komplementayser na 'a'

Tsalenjing at interesting pag-aralan ang wikang ito. Maraming pang magagawang analisis lalo na sa infleksyon ng verb sa aspek at sa keys ng verb, sa mga keys-marker, at sa mga pronawn.

BIBLYOGRAFI

Bloomfield, Leonard. 1917 Tagalog Texts with Grammatical Analysis. Urbana: University of Illinois.

Chomsky, N and Halle, M. 1968. The Sound Pattern of English. New York: Harper and Row

Chomsky, Noam. 1965. Aspects to the Theory of Syntax. Cambridge: MIT Press.

_____. 1966 (1957). Syntactic Structures. Janua Linuarum, no. 4. The Hague: Mouton.

_____. 1972. Language and Mind. enl. ed. New Yord: Harourt Brace Jovanovich.

Constantino, Ernesto A. 1965 The Sentence Pattern of Twenty-six Philippine Languages. Lingua 15.560-613. Amsterdam: North Holland.

_____. 1970 The Deep Structures of the Philippines Languages. Quezon City: Otto John Sheerer Research Center for Philippine Languages and the Philippine Linguistics Circle, UP

_____. 1998. Current Trends in Philippine Linguistics. Paper.

_____. 1999 The Contemporary English-Filipino Dictionary Quezon City: EAC Center for Philippine Languages.

Cruz, Emilita L. 1971. Subcategorization of Tagalog Verbs. MA Thesis. University of the Philippines.

Freiden, Robert. 1992. Foundation of Generative Syntax. Cambridge: MIT Press.

Jakobson, R., Halle, M. 1971 Fundamentals of Language. 2nd rev.ed. Janua Linguarum Series Minor 1. The Hague: Mouton.

Lasnik, Howard with Depiante and Arthur Stepanov 2000 Syntactic Structures Revisited: Contemporary Lectures on Classic Transformational Theory Cambridge. MIT Press

Macleod, Thomas ____ The Phonemes of Umiay Dumagat. Paper na hindi napablis

Manueli, Maria Khristina. 2000 Gramatikal na Iskets Wikang Kinaray-a MA Thesis University of the Philippines

O Grady, W., Dobrovolsky, M. Katamba, F Contemporary Linguistic Analysis An Introduction London Longman

O'Grady, W and Dobrovolsky, M. 1996. Contemporary Linguistic Analysis: An Introduction. 3rd edition. Toronto: Copp Clark.

Otanes, F Schachter, P 1972. Tagalog Reference Grammar Berkeley University of California Press

Ramos, T and Cena, R. 1990 Modern Tagalog Grammatical Explanations and Exercises for Non-native. Honolulu: University of Hawaii Press

Ramos, T and De Guzman, V 1971 Tagalog for Beginner Honolulu University of Hawaii Press

Savella, Ma. Theresa. 1997 Gramatikal na Iskets ng Casiguran Dumagat. MA Thesis University of the Philippines

Balarila ng Wikang Pambansa. Edisyon. Maynila. Kawanihan ng Wikang Pambansa.